

ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ

Ἐντεταλμένου ὑφηγητοῦ τῆς Φιλοσοφίας

Η ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ ΚΑΙ Η ΝΕΩΤΕΡΑ ΠΟΙΗΣΙΣ

Ἡ ἔννοια τοῦ χώρου καὶ ἡ σχέσις τῆς πρὸς τὴν συνειδητὴν ὑπαρξίν δὲν ἀπετέλεσαν ἀνέκαθεν μίαν ἀμετάβλητον καὶ σταθερὰν παρουσίαν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς φιλοσοφικῆς διανοήσεως. Ἀντιθέτως, ἀπέβησαν συνάρτησις ὑποκειμένη εἰς ἐξελικτικὰς διεργασίας συμφώνους πρὸς αὐτῆς ταύτης τῆς φιλοσοφίας τὴν ἐξέλιξιν. Ἡ συνήθης περὶ χώρου ἰδέα τὴν ὁποίαν σήμερον ἔχομεν ὅλοι βασίζεται κυρίως εἰς τὰς διαπιστώσεις τοῦ Newton, αἱ ὁποῖαι καὶ κατέστησαν ἔνωρις τὸ θεμέλιον τῆς μέχρι πρό τινων δεκαετηρίδων ὡς τελεσιδικίου θεωρουμένης εἰσέτι φυσικῆς. Κατὰ τὴν ἀποψιν αὐτὴν, ὁ χώρος, ὅπως ἄλλωστε καὶ ὁ χρόνος, εἶναι κατὰ τὸ ἀπολύτως καὶ ἀπείρως, ἀνεξαρτήτως δὲ τῆς ἰδικῆς μας ὑπάρξεως, ὑπάρχον, οὔτε ἐπηρεαζόμενον ὑπ' αὐτῆς οὔτε ἐπηρεάζον αὐτήν. Ἡ τοιαύτη ὅμως περὶ τοῦ χώρου ἰδέα δὲν εἶναι ἐγγενὴς εἰς τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν, ὡς θὰ ὑπεστήριζεν ὁ Kant, ἀλλὰ προοὶδὼν ἀλληλοδιαδόχων ἀφαιρέσεων.

Διὰ τὴν πρωτόγονον νοοτροπίαν, ἀφαίρεσις ἀπόλυτος, ὡς εἶναι ἡ περὶ χώρου ἰδέα τοῦ Newton, εἶναι ἀδιανόητος, ὡς ἔδειξαν αἱ ἔρευναι τοῦ L. Lény - Bruhl¹. Τὸ ἴδιον ἰσχύει καὶ περὶ τῆς παιδικῆς νοοτροπίας ὡς δεικνύουν αἱ μελέται τοῦ J. Piaget². Ὁ πρωτόγονος καὶ τὸ παιδί, τῶν ὁποίων ἡ διανοήσις ἀπηχεῖ τὴν πρώτην φάσιν τῆς διανοήσεως τῆς ἀνθρωπότητος, δὲν ἀναγνωρίζουν τὴν ἔννοιακὴν καὶ ἀφηρημένην ὑπαρξίν τοῦ χώρου, ἀλλὰ τὴν συνδέουν πρὸς συγκεκριμένα καὶ ἅπτᾳ ἀντικείμενα σχετιζόμενα μὲ τὴν ἀνθρωπίνην ὑπαρξίν διὰ τοῦ λεγομένου νόμου τῆς μεθέξεως. Ὡσαύτως, διὰ τὴν παιδικὴν καὶ τὴν πρωτόγονον νοοτροπίαν εἶναι ἀδύνατος ἡ ἀφηρημένη ἀναγωγή εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ κενοῦ. Τὸ κενὸν εἶναι κατὰ τὸ συγκεκριμένον, τὸ ὅποion ἔχει πραγματικὴν ὑπόστασιν. Ὑπὸ τοὺς ὅρους αὐτοὺς, μία ὁπῇ θὰ διαφέρῃ ἀπὸ ἑνα κύκλον ἐκ χάριτος κατὰ τὸ ὅτι ὅσον περισσό-

1. Πβ. La mentalité primitive, 15η ἐκδ., Paris, P.U.F., 1960.

2. Πβ. La représentation de l'espace chez l'enfant, Paris, P.U.F., 1946.

τερον κόπτομεν τὴν περιφέρειαν αὐτῆς, τόσον ἡ ἰδία μεγεθύνεται, ἐνῷ ἐὰν ἐπαναλάβωμεν τὴν διαδικασίαν αὐτὴν ἐπὶ κύκλου πλήρους, ἐκεῖνος ἐλαττοῦται. Παρ' Ἀναξიმάνδρῳ, ἡ ἔννοια τοῦ ἀπείρου δὲν προκύπτει ἀπὸ ἀφαιρέσεων, ἀλλ' ἀπὸ ἐντατικοποιήσιν τοῦ χωρικοῦ στοιχείου, ἐνῷ παρὰ Ζήνωνι ἔχομεν τὴν πρώτην μνειάν περὶ τοῦ ὁμοιογενοῦς καὶ διαιρετοῦ χώρου. Διὰ τοὺς Πυθαγορείους, ὁ χώρος, ὑποστασιάζεται μέσῳ τοῦ ἀριθμοῦ, ἐνῷ, διὰ τοὺς Ἀτομικοὺς καὶ τὸν Ἐπίκουρον, ἐν συνεχείᾳ, ὁ χώρος διαιρεῖται εἰς πλήρες καὶ εἰς κενόν, τοῦ πρώτου ἀντιστοιχοῦντος πρὸς τὸ ὄν, τοῦ δὲ δευτέρου, πρὸς τὸ μὴ ὄν. Ὁ Πλάτων βλέπει εἰς τὸν χώρον ἕνα δυνητικὸν κενόν, ἐνῷ ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀπείρου χώρου ἀντικαθιστᾷ διὰ τῆς ἐννοίας τοῦ τόπου, ἥτοι τῆς ἐπιφανείας ἢ ὁποία περικλείει ἐν σῶμα. Διὰ τοὺς Στωϊκοὺς τέλος ὁ χώρος ταυτίζεται πρὸς τὸ πᾶν. Κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν, ἐπικρατεῖ ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ χώρου ὡς *corpus incorporeum*, ἐνῷ ὀλίγον ἀργότερον, ὁ Descartes ἀντικαθιστᾷ τὸν ἀφηρημένον χώρον διὰ τῆς συγκεκριμένης ἐκτάσεως τὴν ὁποίαν ταυτίζει πρὸς τὴν ὕλην, τὴν *res extensa*, οὐσίαν πεπερασμένην. Ἡ καρτεσιανὴ ἔκτασις ἐνθυμίζει τὸν ἀριστοτελικὸν τόπον καίτοι ἀντιτίθεται πρὸς αὐτόν, διότι, ὡς εἶδομεν, ὁ μὲν τόπος ὁρίζεται ὑπὸ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας ἢ ὁποία περικλείει ἐνα σῶμα, ἐνῷ ἡ ἔκτασις, ὑπὸ τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας τοῦ σώματος αὐτοῦ. Διὰ τὸν Hobbes καὶ τὸν Locke, ἡ ἔκτασις, ἐν ἀντίθεσιν πρὸς ὅ,τι ὑποστηρίζει ὁ Descartes, διαφέρει τῆς ὕλης. Ἡ ἀφηρημένη ἅλιν ἔννοια τοῦ νευτωνείου ἀπολύτου χώρου ἔσχεν ἄμεσον ἐπίδρασιν εἰς τὰ μαθηματικά, εἰς τὴν ἀστρονομίαν καὶ εἰς τὴν φυσικὴν, ὅχι ὁμως καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ὅπου σημειοῦνται ἀντιδράσεις κατ' αὐτῆς. Οὕτω, διὰ τὸν Leibniz, ὁ χώρος ὑφίσταται ἐν συναρτήσει πρὸς τὰ ὑπ' αὐτοῦ περιεχόμενα, ἐνῷ, διὰ τὸν Berkeley εἶναι ὅχι πραγματικότης, ἀλλὰ δυνατότης, διὰ δὲ τὸν Kant, ἐν ἐκ τῶν *a priori* πλαισίων τῆς διανοίας, δυναμένης δι' ἐκείνων νὰ συλλαμβάνῃ τὰ αἰσθητά, ἥτοι μία καθαρὰ ὑποκειμενικότης. Αἱ μὴ εὐκλείδειοι γεωμετρίαι ἔδωκαν τὸ σύνθημα, ἀπὸ αἰῶνος καὶ πλέον, τῆς συστηματικῆς ἀπορρίψεως τῆς νευτωνείου ἐννοίας τοῦ χώρου, ἡ δὲ φυσικὴ, διὰ τοῦ Einstein, ὑπῆγαγε τὸν χρόνον καὶ τὸν χώρον ὑπὸ μίαν τετραδιάστατον συνάρτησιν. Εὐστόχως ὁ Bachelard παρητρεῖ¹ ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ γεωμετρικὸς χώρος δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ ὅ,τι μᾶς βοηθεῖ ἐκάστοτε νὰ ἐπιλύσωμεν προβλήματα διαφορετικά, προσαρμολύμενον προσφυῶς εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς διανοίας μας. Τέλος, ἀντιστρέφων τὴν ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσαν ἄποψιν τοῦ Leibniz, ὁ Merleau-Ponty δὲν ἐδίστασε νὰ χαρακτηρίσῃ τὸν χώρον ὡς τὴν δυνατότητα τῆς ὑπάρξεως τῶν ἐν αὐτῷ².

1. Πβ. La philosophie du non, Paris, Alcan, 1940.

2. Πβ. Phénoménologie de la perception, Paris, Gallimard, 1945.

Ἑποστηρίζομεν καὶ ἀλλαχοῦ¹ ὅτι ὁ χώρος δὲν εἶναι δυνατόν νὰ νοηθῇ ἄλλως ἢ ὡς ἐν *συνεχῆς δυνατοτήτων*, ὡς μία προσμονὴ πραγματοποιήσεων, ὡς μία μεγάλη ὑπόσχεσις διὰ τὴν ἀνθρωπίνην ὑπαρξιν. Πρὸς τὴν ὑπαρξιν αὐτὴν ὁ χώρος εἶναι ἀρρήκτως συνδεδεμένος. Οὔτε αὐτός, οὔτε ἐκείνη ὑπάρχουν κεχωρισμένως. Αἱ περιοχαὶ τοῦ χώρου εἰς τὰς ὁποίας ὑπεισέρχεται ἔντονωτέρον ἢ ὑπαρξίς, *ἐμπνυχοῦνται* κατὰ τινὰ « συμπάθειαν ». Ἡ συνέχεια χώρου καὶ ὑπάρξεως θὰ ᾔτο δυνατόν νὰ ἐκληφθῇ ὡς ἀναφερομένη εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Jaspers εἰσαχθεῖσαν ἔννοιαν τοῦ *Umgreifende*², δηλαδὴ τοῦ ὑπαρξιακοῦ περιέχοντος ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐκπηδᾷ ἡ ὑπαρξίς. Τὸ *Umgreifende* ὅμως αὐτὸ εἶναι ἀντίθετον πρὸς τὴν ἀνωτέρω σχέσιν, διότι ἐξ αὐτοῦ ἡ ὑπαρξίς προέρχεται διὰ συμπυκνώσεως, ἐνῶ ὁ χώρος συνδέεται πρὸς τὴν ὑπαρξιν μέσῳ τῆς ἐκχειλιζούσης ζωτικότητος τῆς τελευταίας ταύτης. Αὐτὴ αὕτη ἡ φορὰ τοῦ δυναμικοῦ εἰς ἐκατέραν τῶν περιπτώσεων εἶναι ἀντίστροφος. Ὁ χώρος ὑπάρχει χάρις εἰς τὴν κίνησιν τῆς συνειδήσεως. Τοῦτο δὲν συνεπάγεται ὅμως βεβαίως ὅτι δὲν ὑφίσταται πρὸ αὐτῆς. Ἡ ἀντινομία αὕτη ἐπιλύεται εὐχερῶς ἐὰν θεωρήσωμεν τὸν χώρον ὡς προϋπάρχοντα μὲν τῆς ὑπάρξεως, πλὴν μόνον, δίκην δυνατότητος, ὡς *ἐπικαιροποιούμενον* δὲ χάρις εἰς αὐτήν. Ὑπὸ τούτους ὅρους αὐτοὺς εἶναι δυνατόν νὰ διακρίνωμεν χώρον αἰσθητικόν, χώρον ἠθικὸν κλπ., ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸν καθαρῶς ὑπαρξιακὸν χώρον, ὡς καὶ εἰδικὰς χωρικὰς καὶ χωροκαιρικὰς κατηγορίας³, μέσῳ τῶν ὁποίων ἡ συνείδησις ἰδιοποιεῖται τὸν χώρον, ἐντασσομένη ταυτοχρόνως εἰς αὐτόν.

Ἐὰν ὁ χώρος εἶναι συνδεδεμένος πρὸς τὴν ἰδίαν ἡμῶν ὑπαρξιν, καθίσταται φανερόν ὅτι ἐκκινοῦντες ἀπὸ μίαν δυναμικὴν τοῦ χώρου εἴμεθα ἡναγκασμένοι νὰ ἐπεκταθῶμεν καὶ εἰς μίαν δυναμικὴν τῆς ὑπάρξεως. Τὸ κάλεσμα τοῦ χώρου, τὸ ὁποῖον ἔλκει τὴν συνείδησιν πρὸς περιοχὰς ὅπου ἡ ὑπαρξίς ἐντείνεται, συμπληρώνεται ἀπὸ τὸ κάλεσμα πρὸς τὸν χώρον, ἐπέκτασιν τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς. Ὁ χώρος ἐξασκεῖ ἐπὶ τῶν συνειδήσεων μίαν ἔλξιν ἢ ὁποία δὲν ἔχει ἀντιστοιχίαν εἰμῇ εἰς τὴν ἐκδηλον ἐπιθυμίαν τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἀπελευθερώσῃ τὴν ὑπαρξίν του ἀπὸ κάθε στατικὸν καταναγκασμόν, διὰ τῆς συνεχοῦς ἀπωθίσεως τῶν ὁρίων τοῦ βιουμένου κόσμου του, δηλαδὴ διὰ τῆς διαπλάτυνσεως τοῦ πεδίου τῆς δράσεώς του, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐξελίσσεται καὶ διὰ τοῦ ὁποίου ὁ ἴδιος ὁλόνεν διευρύνει τὴν συγκεκριμένην του

1. Πβ. Ε. Μουτσοπούλου, *La conscience de l'espace*, ὑπὸ ἔκδοσιν.

2. Πβ. F. Imlé, *Jaspers als Existenz-philosoph*, ἐν *Phil. Jahrb.*, τ. 50, 1937, σσ. 78-123 καὶ 238-251. Πβ. G. Knauss, *Gegenstand und Umgreifen*, Basel, Verl. für Recht und Gesellschaft, 1954.

3. Πβ. Ε. Μουτσοπούλου, *Χρονικαὶ καὶ « καιρικαὶ » κατηγορίαι*, ἐν Ἑπιστ. Ἑπετ. Φιλοσ. Σχ. Πανεπ. Ἀθηνῶν, 1962, σσ. 412 κ.ἐξ. Πβ. Τοῦ αὐτοῦ, *Sur le caractère « kairique » de l'œuvre d'art*, ἀνακ. εἰς τὸ Ε' Διεθνὲς Συνέδριον Αἰσθῆτ., Amsterdam, 1964.

παρουσίαν. Ἡ ἐπιθυμία αὐτῇ τοῦ χώρου δὲν εἶναι παρὰ μία ἐπιθυμία ἐπιβεβαιώσεως τῆς ὑπάρξεως. Προϋποθέτει, ὅχι ὅμως καὶ κατ' ἀνάγκην, μίαν προθετικότητα ἢ ὁποία, ἐν προκειμένῳ, ἐμφανίζεται ὑπὸ μορφὴν ὁρμῆς πρὸς κατακτίσιν τοῦ χωρικοῦ κόσμου. Ἡ «τελεολογία» τῆς κατακτίσεως αὐτῆς ἐπιβεβαιώνει καὶ τὴν νομιμότητα τῆς περιπετείας τὴν ὁποίαν προκρίνει δι' ἑαυτὸν ὁ ἄνθρωπος.

Τὸ κάλεσμα τοῦ χώρου ἐξασκεῖται πρὸς διαφόρους κατευθύνσεις, ἐκ τῶν ὁποίων ὁρισμένα εἶναι προνομιοῦχοι, εὗρισκουν δηλαδὴ μεγαλυτέραν ἀνταπόκρισιν εἰς τὴν συνειδήσιν, συμφώνως πρὸς τὰ ψυχροσωματικά δεδομένα τῆς ὑπάρξεως. Δὲν δυνάμεθα βεβαίως νὰ ἀναγνωρίσωμεν εἰς τὴν προτίμησιν αὐτὴν ἀξίαν ἀπόλυτον. Δὲν ὑπάρχει περιορισμὸς κατευθύνσεων. Ὑπάρχουν μόνον κατευθύνσεις διευκολύνουσαι, κατὰ τὴν περίστασιν, τὴν ἰδιοποίησιν τοῦ χώρου ὑπὸ τῆς συνειδήσεως. Εἴμεθα τοιοῦτοτρόπως εἰς θέσιν νὰ ὁμιλῶμεν περὶ μιᾶς μεθοδολογίας τῆς ἀναζητήσεως καὶ τῆς προσπελάσεως χωρικῶν περιοχῶν ὁλοῦν εὐρυτέρων. Θὰ παρατηρήσωμεν ὅμως ὅτι ἡ ἐν λόφῳ «διευρυντικότης» τῆς ὑπάρξεως δὲν ἐξαντλεῖ καὶ τὴν χωρικὴν ἐκείνης διορατικότητα. Ἀπλῶς ἀντισταθμίζει τὴν τάσιν τῆς συνειδήσεως νὰ υπερβῇ ἑαυτὴν ἐντεινόνουσα τὴν ἰδίαν τῆς κατὰ βάθος ζωὴν καὶ καταλύουσα τὴν ἰδίαν τῆς χωρικότητος μὲ σκοπὸν νὰ φθάσῃ εἰς μίαν ὄντολογικὴν καθαρότητα. Πρὸς ἓνα κατ' ἀντίστροφον φορὰν καθαρμόν, ἐξ ἄλλου, παρασύρει τὴν συνειδήσιν ἢ χωρικὴ τῆς ὁρμῆς. Καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις, ὁ χώρος εἶναι τὸ μέσον διὰ τοῦ ὁποίου ἡ ὑπαρξὺς διανοίγει δρόμον πρὸς ἓνα τρόπον ἐπιβεβαιώσεως ἑαυτῆς, καίτοι πρὸς φορὰς ἀντιθέτους, τῶν ὁποίων ἑκάστη ἔχει ἰδίαν σημασίαν. Ὅπως ὅμως θὰ διαπιστώσωμεν ἐν συνεχείᾳ, εἰς ἀμφοτέρως τὰς περιπτώσεις, δρόμοι διάφοροι ὁδηγοῦν εἰς τὴν ἄρνησιν τοῦ χώρου, ἄλλος ἀμέσως, ἄλλος ἐμμέσως. Ἀφ' ἐνός, ἡ συνειδήσις συστέλλεται εἰς σημεῖον ὥστε, ἐλευθερομένη ἀπὸ οἰονδήποτε ὑπαρξιακὸν τυχαῖον, νὰ ἐγγίξῃ ἓνα βαθμὸν «ἀδιαστασίας» ἐπιτρέποντα τὴν ἀποχωροποίησίν της, ἐνῶ συγχρόνως καθίσταται καθαρὰ ὄντολογικὴ συνειδήσις. Ἀφ' ἐτέρου, τείνει πρὸς μίαν ἀπεριόριστον ἐπέκτασιν (κατὰ τῆς ὁποίας τὴν διάρκειαν ἢ χωρικότης τῆς ἐπιβεβαιουταί τελεσιδικῶς) διὰ νὰ συγχυθῇ πρὸς τὸ χωρικὸν ἀπεριόριστον πρὸς τὸ ὅποιον εἶναι, ἀπὸ μιᾶς ἀπόψεως, εἰς θέσιν νὰ ταυτισθῇ. Συγχρόνως ὅμως πρὸς τὴν οὕτω διαγραφομένην ἐντελὴ χωροποίησιν τῆς συνειδήσεως, ὁ χώρος τείνει νὰ μηδενισθῇ, ἀφοῦ ὁλονὲν περισσότερον παύει νὰ εἶναι δυνατότης κατ' ἐξοχὴν, προσμονή, ὑπόσχεσις, ὅτι δηλαδὴ προηγούμενος ἐβεβαιώμεν ὅτι ἦτο.

Μία τριπλῇ διαλεκτικὴ τοῦ χώρου διαγράφεται ἐφεξῆς, τῆς ὁποίας αἱ ἀπόψεις δύνανται οὕτω νὰ συνοψισθοῦν: *πρῶτον*, ἐπέκτασις εἰς τὸν χώρον — συστολή καὶ συμπύκνωσις τῆς συνειδήσεως — *δεύτερον*, εἰς τὸν τομέα τῆς ἐπεκτάσεως, ὑπαρξιακὴ ἐπιβεβαίωσις τῆς συνειδήσεως — μηδενισμὸς τοῦ χώ-

ρου διὰ συγχύσεως· τρίτον, εἰς τὸν τομέα τῆς συστολῆς, ὀντολογικὸς καθαρμὸς τῆς συνειδήσεως — μηδενισμὸς τοῦ χώρου δι' ἀρνήσεως. Ἡ διαλεκτικὴ αὕτῃ θεμελιούται ἐπὶ τῆς ἐλκτικῆς καὶ τῆς ἀπωθητικῆς¹ φύσεως τοῦ χώρου. Ἡ διαίσθησις τῆς ἐν λόγῳ διαλεκτικῆς εἶναι ἀμεσώτερα εἰς τὴν ποίησιν, εἰς τὴν ὁποίαν καὶ ὁ σχετικὸς πρὸς ἐκείνην ἀγὼν τῆς συνειδήσεως ἐξεικονίζεται ἐντελέστερον.

Ὑλικῶς περιορισμένη εἰς τὸν χώρον, ἡ ἀνθρωπίνη φύσις δὲν θὰ ἦτο ἀξία τῶν πεπρωμένων της, ἐὰν δὲν ἐπεθύμει νὰ διευρύνῃ τὴν ζωτικὴν της περιοχὴν, τόσον ὕλικῶς ὅσον καὶ πνευματικῶς. Ἡ τελευταία αὕτῃ ἀποψις κυρίως ἐξηγεῖ διὰ ποῖον λόγον ἡ ποίησις, ἐξαισία ἐκδήλωσις τῆς ἀνθρωπίνης πνευματικότητος, ὑπογραμμίζει εἰς τοιοῦτον βαθμὸν τὴν ἐπιθυμίαν τῆς ἀπεραντοσύνης. Ἀπὸ τὴν ἀπειρίαν τῶν θεμάτων της, ὥρισμένα δύναται νὰ θεωρηθῶν ὡς σύμβολα ἰσαριθμῶν σταθμῶν κατὰ τὴν πορείαν τῆς συνειδήσεως πρὸς τὸν χώρον. Θὰ περιορίσωμεν λοιπὸν τὴν ἐπιλογὴν μας εἰς ὅσα φαίνονται καλύτερον ἐπιβεβαιοῦντα τὴν ἀποψιν αὐτήν, καὶ τὰ ὁποῖα θὰ συναντήσωμεν ἐν συνεχείᾳ δίκην παραδειγμάτων². Ὁ Ε. Mach³ ἀνεγνώριζε θυμικὸν χαρακτῆρα εἰς τὴν συνείδησιν τῶν διαφορῶν χωρικῶν διευθυνήσεων. Ἡμεῖς δυνάμεθα ἀπὸ τοῦδε νὰ θεωρήσωμεν ὅτι ἡ ἐπιθυμία τοῦ χώρου δὲν εἶναι μόνον μεταφυσικῆς τάξεως, ἀλλ' ὅτι ἔχει καὶ μίαν τονικότητα θυμικὴν, τὴν τονικότητα ἐκείνην τὴν ὁποίαν ὁ Lénvy - Bruhl συναντᾷ εἰς τὴν διάθεσιν τῆς πρωτογόνου νοοτροπίας ἔναντι τοῦ χώρου⁴, καὶ τὴν ὁποίαν ὑπαινίσσονται, καίτοι ἐπὶ ἐπιπέδου κίπως διαφορετικοῦ, ὥρισμένοι χωροκαίρικαι κατηγορίαι⁵. Πράγματι, ἡ νοοτροπία αὕτη, τῆς ὁποίας ἡ ἐπιβίωσις διαπιστοῦται ἀκόμη καὶ εἰς κοινωνίας ἐξειλιγμένας⁶, χαρακτηρίζεται, τοῦλάχιστον ἐκ πρώτης ὀψεως, ἀπὸ ἀπουσίαν τῆς λογικῆς ἀρχῆς τῆς ἀντιφάσεως⁷.

1. Δὲν πρόκειται ἐδῶ περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ χώρου ἐπὶ τῆς συνειδήσεως ἐξασκουμένης ἀπωθήσεως μέσῳ τοῦ συναισθήματος τῆς ἐνώπιον τοῦ χωρικοῦ ἀγνώστου ἀνησυχίας, ἀπωθήσεως ἡ ὁποία κατανικάται ἀπὸ τὸ συναίσθημα τῆς ἐπιθυμίας τοῦ χώρου, ἀλλὰ περὶ μιᾶς ἀπωθήσεως ὀντολογικῆς μέσῳ τῆς ὁποίας ἡ συνείδησις ἐπιβεβαίωται ἑαυτὴν ὡς συνείδησιν καθαρὰν.

2. Θὰ ἦτο φυσικὰ δυνατόν νὰ πολλαπλασιάσωμεν τὰ συγκεκριμένα παραδείγματα τὰ ὁποῖα ἐπιβεβαιοῦν, μὲ τὸν τρόπον τῶν, τὰ θέματα ἐπὶ τῶν ὁποίων θὰ ἐπιμείνωμεν, καθὼς καὶ νὰ ἀναφέρωμεν καὶ ἄλλα, σχετικὰ μὲ θέματα νέα.

3. Die Analyse der Empfindungen und das Verhältniß des Physischen zum Psychischen, 1886, β' ἐκδ., Jena, 1900.

4. Le surnaturel et la nature dans la mentalité primitive, Paris, Alcan, 1931.

5. Πβ. Χρονικαὶ καὶ « καιρικαὶ » κατηγορίαι, ἔνθ' ἂν.

6. Πβ. J. Cazeuue, La mentalité archaïque, Paris, A. Colin, 1961, σελ. 36.

7. Πβ. L. Lénvy - Bruhl, Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures, Paris, Alcan, 1910, σελ. 68.

Οὕτω, λ.χ., παρατηρεῖται εἰς τὸν πρωτόγονον πλήρης ἀδιαφορία ὡς πρὸς πάντα αὐστηρὸν ἐντοπισμὸν τῆς ὑπάρξεώς του¹. Δὲν πρόκειται κυριολεκτικῶς περὶ δύο διαφόρων ἐντοπισμῶν, ἀλλὰ περὶ μιᾶς υπερβάσεως (*extrapolatio*), ἐπὶ φανταστικοῦ ἐπιπέδου, τοῦ ὕλικῶς βιουμένου χώρου, διὰ τινος ἀναφορᾶς εἰς μίαν ἀπομεμακρυσμένην χωρικήν ζώνην. Αἱ χωροκαιρικαὶ μάλιστα κατηγορίαι τοῦ *ἔχι-ἀκόμη-ἔδω* καὶ τοῦ *οὐδαμοῦ-πλέον* ἐπιτρέπουν εἰς τὴν συνείδησιν νὰ ἀναφέρεται εἰς δυνητικὰς χωρικὰς περιοχὰς ἐπικαιροποιουμένας ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας ἢ τῆς ἀποστροφῆς τὴν ὁποίαν τὸ ὑποκείμενον αἰσθάνεται δι' αὐτάς. Εἰς τὴν προέκτασιν τῆς προοπτικῆς αὐτῆς, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι ἡ συνείδησις ἀναζητεῖ κατευθύνσεις συμφώνως πρὸς τὰς ὁποίας νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ διευρύνῃ τὸν περιορισμένον ὥρον εἰς τὸν ὁποῖον ἀρχικῶς ἡ ἰδία τοποθετεῖται. Ἡ ἐξάρθρωσις αὐτῇ ἐξηγεῖται, ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ πνευματικότης τῆς ὑπάρξεως ἐκχειλίζει ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς ὑλικότητός της.

Ἡ συγκεκριμένη ὑπαρξις εἶναι ἀρρήκτως συνδεδεμένη πρὸς τὸ συγκεκριμένον περιβάλλον της, καὶ δὴ ἐμπεποτισμένη ὑπ' αὐτοῦ, εἰς σημεῖον μάλιστα, ὥστε, προκειμένου περὶ πνευματικῶν δημιουργημάτων, νὰ ἔχη ἐπὶ μακρὸν γίνεи λόγος περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς μελέτης τοῦ πλέγματος βιωμάτων προηγηθέντων, ἐκ τῶν ὁποίων προκύπτουν τὰ ὑψηλότερα προϊόντα τοῦ πνεύματος: καλλιτεχνήματα κλπ.² Ἡ συνείδησις τοῦ χώρου εἶναι ἀρχικῶς συνείδησις ἑνὸς χώρου περιορισμένου, ἐπιδεχομένου, βεβαίως, περαιτέρω διεύρυνσιν. Εἰς τὰς ἰδικὰς μας κοινωνίας λ.χ., ὁ πρῶτος ὥρος εἰς τὸν ὁποῖον εἰσάγεται τὸ παιδί εἶναι ὁ ὥρος τοῦ λίκνου, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ δι' ἐκεῖνο ὁλόκληρον κόσμον εἰς τὸν ὁποῖον διεισδύουν ὅσονοῦπω στοιχεῖα ἑνὸς εὐρυτέρου περιβάλλοντος. Ἡ προοδευτικὴ ἐξοικείωσις τοῦ παιδιοῦ πρὸς τὰ στοιχεῖα αὐτὰ διευκολύνει τὴν περαιτέρω μετάβασιν ἀπὸ ἑνὸς περιβάλλοντος εἰς ἄλλο³. Συνεχεῖς διεισδύσεις χαρακτηριστικῶν στοιχείων χώρων ὁλοκλήρως εὐρυτέρων καθιστοῦν δυνατὴν τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς συνειδήσεως τοῦ χώρου ἑνὸς ὁματίου εἰς τὴν συνείδησιν ὁλοκληροῦ τοῦ κατοικοῦμένου χώρου, καί, ἀπὸ τοῦ τελευταίου τούτου, εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸν ἀνοικτὸν ὥρον τῆς φύσεως.

Ἡ προσήλωσις πρὸς τὴν περιοχὴν τοῦ οἰκογενειακοῦ χώρου δέον ἀναμ-

1. Πβ. Ε. Μουτσοπούλου, Νόησις καὶ Πλάνη, Ἀθῆναι, 1961, σελ. 18.

2. Πρὸς αὐτὴν τὴν ψυχολογιστικὴν καὶ γενετιστικὴν ἀποψιν, ὁ G. Bachelard (*La poétique de la rêverie*, Paris, P.U.F., 1961, σελ. 2 κ' ἐξ.) ἀντιθέτει μίαν ἀποψιν φαινομενολογικὴν.

3. Ἐπὶ τῶν διαφόρων ἀλληπαλλήλων σταθμῶν τῆς διαμορφώσεως τῆς συνειδήσεως τοῦ χώρου, πβ. J. Piaget, *La représentation de l'espace chez l'enfant*, σελ. 37 κ' ἐξ. Πβ. Τοῦ αὐτοῦ, *La représentation du monde chez l'enfant*, β' ἐκδ., Paris, P.U.F., 1947.

φιβόλως νὰ ἀποδοθῇ, τοῦλάχιστον ἐν μέρει, εἰς τὴν θυμικὴν καὶ πρακτικὴν ἔντασιν διὰ τῆς ὁποίας εἰς τὸν ὥρον αὐτὸν πρῶτον ἐνετάχθη ἡ ὑπαρξὶς ἥτις, ἐν συνεχείᾳ, διαμοιράζεται μεταξὺ πλειόνων περιορισμένων χώρων συνδεδεμένων πρὸς ἀλλήλους διὰ χώρων κατ' ἀρχὴν οὐδετέρων, ἐπιδεχομένων ὅμως μίαν ὑπαρξιακὴν τόνωσιν, εὐθὺς ὡς βιωθοῦν. Ἰδιαιτέρως, ὁ ἀνοικτὸς χαρακτήρ τῶν φυσικῶν χώρων ὑποβάλλει τὴν ἀπεραντοσύνην τῶν βιωσίμων χώρων. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι, ὅσον καὶ ἡ προσήλωσις εἰς τόπους ἐξασκοῦντας νοσταλγικὴν ἐπίδρασιν¹, γεννοῦν τὴν ἐπιθυμίαν τῆς μετατοπίσεως². Πρόκειται περὶ συνειδησιακῶν καταστάσεων κατὰ τὰς ὁποίας ἡ νοητικὴ δραστηριότης ἔχει ὑποστῇ θυμικὴν ἀλλοίωσιν. Χωρικαὶ περιοχαὶ μεμακρυσμέναι, ἀνακαλούμεναι ἀπὸ ἀναφοράς, ἀπὸ σύμβολα ἢ ἀπὸ εἰκόνας, καθίστανται ἐν συνεχείᾳ, διὰ τούτων, παροῦσαι διὰ τὴν συνείδησιν. Ἡ ἰσχὺς τῆς ἀρχῆς τῆς ἀντιφάσεως ἀναστέλλεται, διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ, ὡς ἀκριβῶς καὶ προκειμένου περὶ τῆς αἰσθητικῆς θεωρήσεως³, ἡ λήθη τῆς ἐπικαιρότητος τοῦ ἐγγὺς εὐρισκομένου, ἐπικαιρότητος ὑποκαθισταμένης τοῦ λοιποῦ ἀπὸ τὴν ἐπικαιρότητα τοῦ ἀπομεμακρυσμένου. Ἐπὶ τοῦ πεδίου τούτου, ὡς καὶ ἐπὶ τοῦ πεδίου τοῦ « πρὸς διαδρομὴν » προσφερομένου χώρου, δυνάμεθα νὰ παρακολουθῶμεν τὰς ἐκδηλώσεις τῆς χωρικῆς συνειδήσεως τοῦ ὄνειροπόλου. Ἡ ὄνειροπόλησις, ὑπὸ τὰς προϋποθέσεις αὐτάς, καθιστᾷ δυνατὴν μίαν φαντασιακὴν πανταχοῦ παρουσίαν ἀναφερομένην εἰς ὅλους τοὺς οὕτω ὑποβαλλομένους ἢ μαντευομένους χώρους:

*Γιὰ τὸ παιδί, μὲ χάρτες καὶ μὲ ζωγραφιὰς ἐρωτευμένο,
ὁ κόσμος ἰσοῦται μὲ τὴν τεράστια του ἐπιθυμία.*

*Ἄ! τί μεγάλος πόν εἶν' ὁ κόσμος στοῦ λυχναριοῦ τὸ φέγγος!*⁴

1. Δὲν πρέπει νὰ παραγνωρίζονται καὶ οἱ παντοῖοι φαντασιακοὶ παράγοντες οἱ διεγείροντες λ.χ. μίαν ἐλπίδα.

2. Τὸ ὅτι ὁ χωρικός λ.χ. « δένεται » πρὸς τὴν γῆν του ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός ὅτι χώρος τις μᾶλλον ἢ ἥτιον περιορισμένος ἀποσπᾷ μέγα μέρος τῆς δραστηριότητός του. Ἀντιθέτως, διὰ τὸν νομάδα ὅπως ὁ ὠκεανὸς διὰ τὸν ναυτικόν, οἱ γῆνιοι χώροι εἶναι χώροι « πρὸς διαδρομὴν ».

3. Πβ. Ε. Μουτσοπούλου, Ἡ διαλεκτικὴ τῆς βουλήσεως ὡς θεμέλιον τῆς Αἰσθητικῆς, καὶ τὸ σύστημα τοῦ Schopenhauer, Ἀθῆναι, 1958, σελ. 35-38.

4. Baudelaire, Le voyage, ἐν ἀρχῇ. Ἐπὶ τῶν νοητικῶν διαδικασιῶν τοπικῆς ὑποκαταστάσεως εἰς τὸ παιδί, πβ. J. Cazeuue, ἐνθ' ἀν., σελ. 169. Πβ. Ε. Μουτσοπούλου, Le temps dans l'univers cavafien, ἐν Annales de la Faculté des Lettres et Sciences Humaines d'Aix, τ. 35, 1961, σελ. 5-9, ἰδίᾳ σελ. 7. Τὰ πλεῖστα τῶν ποιητικῶν παραδειγμάτων ἐνταῦθα εἶναι εἰλημμένα ἐκ τῆς γαλλικῆς ποίησεως καθόσον τὸ παρὸν κείμενον συνετάγη ἀρχικῶς γαλλιστί. Ἐκρίναν ἐξ ἄλλου σκόπιμον καὶ θεμιτὸν νὰ προβῶμεν εἰς ὠρισμένας συντμήσεις τῶν ποιητικῶν κειμένων, προκειμένου νὰ περιορισθῶμεν εἰς τὰ ἀπολύτως ἀπαραίτητα μέρη αὐτῶν.

Ἡ σύγχυσις τῶν τόπων ἡ ὁποία προκαλεῖται εἰς τὸν νοῦν τοῦ ὄνειρο-
 πλίου εἶναι περισσότερον προθεσιακὴ παρὰ πραγματικὴ. Διὰ τὸν ἔχοντα
 συνείδησιν τῆς χωρικῆς του ὑπάρξεως, καμμία ἀμφιβολία δὲν εἶναι δυνατὴ.
 Ἡ προθεσιακὴ συνέχεια τοῦ χώρου, δημιουργουμένη ἐν συναρτήσει πρὸς
 τὴν ἀνάγκην δι' ὀνειροπόλησιν, παραμένει καθαρῶς φανταστικὴ. Μόνον ἡ
 συνείδησις τοῦ ἀνεπιτεύκτου μιᾶς σωματικῆς πανταχοῦ παρουσίας ἐγγυᾶται
 περὶ τῆς διασώσεως τῆς ἀρχῆς τῆς ἀντιφάσεως:

*Ὁρθός! ἀπὸ τὸν τόπο αὐτὸν ὅπου ἤμουν, σ' ἐκεῖνον γιὰ νὰ πάω
 [ὅπου δὲν εἶμαι ἀκόμα!]¹*

Ἐγγυᾶται ὅμως ἐπίσης τὴν νομιμότητα τῆς προθετικότητος τῆς κινή-
 σεως διὰ τῆς ὁποίας ἡ φαντασιακὴ δραστηριότης προηγεῖται τῆς σωματικῆς
 μετατοπίσεως, ἐπανεισάγουσα τὴν χωρικὴν συνέχειαν τὴν ὁποίαν ὁ λόγος
 ἐφαίνετο νὰ ἔχη καταλύσει. Μὲ ἄλλας λέξεις, ὁ τόπος προορισμοῦ εἶναι παρὼν
 εἰς τὴν συνείδησιν ἤδη πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως. Καί, ἀντιστρόφως, ἀπὸ τῆς
 ἀπόψεως τῆς προθετικότητος τῆς κινήσεως, ὁ ταξιδιώτης ἔχει ἤδη φθάσει,
 διὰ προηγέσεως, εἰς τὸ τέρμα τοῦ ταξιδίου, εἰς τὸ ὁποῖον ἐφεξῆς ἐντάσσεται.
 Ἡ μαγεία τὴν ὁποίαν ὁ σκοπὸς αὐτὸς ἐξασκεῖ ἐπὶ τῆς συνειδήσεως ὀφείλεται
 ἀκριβῶς εἰς τὴν φαντασίαν, προηγουμένην καιρικῶς τῆς αἰσθητῆς πραγμα-
 τικότητος. Ὁ τονισμὸς αὐτῆς τῆς διαφορᾶς συνεπάγεται τὴν κατὰ τὴν ἀφι-
 ξιν συνέχουσαν τὴν συνείδησιν ἀπογοήτευσιν. Διὰ ν' ἀντιληφθῶμεν καλύ-
 τερον πῶς ἔχει τὸ πρᾶγμα, ἀρκεῖ ν' ἀναφερθῶμεν εἰς τὸ παράδειγμα τῶν
 Κυθήρων, καταστὰν κλασσικὸν ἀπὸ πολλῶν ἀπόψεων. Ὡς ἀτενίσωμεν τὴν
 περίφημον *Ἐπιβίβασιν* τοῦ Watteau, πίνακα ὁ ὁποῖος καθιστᾷ θαυμασίως
 αἰσθητὸν ὅτι θὰ ἡδυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν «κυθηραϊκὸν πνεῦμα»²,
 πνεῦμα παριστώμενον διὰ σειρᾶς καλλιτεχνικῶν διαδικασιῶν, ὅπως δὲ ξένον
 πρὸς τὴν ἐκ τῆς καταστρεπτικῆς δραστηριότητος τοῦ χρόνου προκύπτουσαν
 πραγματικότητα:

Ποιὸ νᾶναι τοῦτο τὸ νησί, τὸ μαῦρο; — Εἶναι τὰ Κέθηρα,...
Ἐρημος ὅλο πέτρες...³

Ἡ συνείδησις ἀδιαλείπτως πλάσσει σύμβολα τόπων εὐδαιμονίας τοὺς
 ὁποίους θεωρεῖ ἀνεξαρτήτως παντὸς τυχαίου παρόντος, καὶ τοὺς ὁποίους

1. P. Claudel, *La messe là-bas*, *Introit*.

2. Πβ. Ε. Μουτσοπούλου, Ἡ μορφοποιὸς φαντασία, περιοδ. Χρονικὰ Αἰσθητικῆς, τόμ. 1, 1962, σελ. 64 κ.ἑξ., ἰδίᾳ σελ. 67.

3. Baudelaire, *Un voyage à Cythère*. Πβ. Gerard de Nerval, *Voyage à Cythère*, III: «Ζυγώνοντας ὅμως διακρίναμε καθαρά τὸ πρῶτο ἀντι-
 κείμενο ποῦ τραβοῦσε τὴν προσοχὴ τῶν ταξιδιωτῶν σ' αὐτὴ τὴν ἀκτὴ: ἕνα ἀπαίσιο
 δέντρο... Ἀπὸ τὰ τρία του κλαδιά, μόνο τὸ ἕνα εἶχε φύλλα...».

τοποθετεῖ εἰς χωρικήν καὶ χρονικήν ἀπόστασιν τεραστίαν, ὥστε νὰ εἶναι ἀνέφικτοι ἄνευ τῆς ἐπεμβάσεως μιᾶς μυστικῆς δυνάμεως: τόπων ἐκλογῆς, ἀπ' ὅπου ὁ ἄνθρωπος συνήθως κρατεῖται μακριάν, ἄλλοτε κειμένων ἐπὶ ἡμιφανταστικῆς ἀνθρωπίνης κλίμακος (εἶναι αἱ διάφοροι Ἀτλαντίδες¹ καὶ Οὐτοπίαι²), ἄλλοτε πάλιν ἀντιπροσωπευόντων μίαν χαμένην εὐτυχίαν:

*Ἐπὶ τῶν ποταμῶν τῆς Βαβυλῶνος, ἐκεῖ ἐκαθίσταμεν,
καὶ ἐκλαύσαμεν, μνησθέντες τῆς Σιών³.*

Εἰς ἐπίπεδον σχεδὸν μυστικισμοῦ ὁ ποιητὴς ἄδει συχνὰ τὴν ἐπιθυμίαν μιᾶς Σιών πνευματικῆς:

*Καθὼς ταξιδευτής, στὸ ζῶο του πάνω πὸν ἀναστενάζει
[καὶ κοιτᾷ τὸ ἀτέλειωτο ἄστρο,
Ἔτσι ἡ ψυχὴ μου φέρεται στὶς ποθητὲς πηγές...
Μὰ ὁ χρόνος εἶναι πίσω μου, καὶ ξέρω πὼς ὅλα ἔχουν τελειώσει⁴.*

Ἀνάλογος εἶναι ἡ ἀναζητήσις τῆς Ἑδὲμ μέσφ σειρᾶς ἀμέσων ὑπαινυγμῶν εἰς ποιητικὰ τοπία:

*...Ἦταν ἓνας τόπος
ἐκλογῆς τοῦ υπερτάτου Φντεντή...
...Ἡ ὁροφὴ
ἀπὸ παχειὰ σκιὰν ὑφασμένη, δάφνη καὶ μυρτιά...⁵.*

Ἀλλοτε ἀνακαλεῖται μία χωρική πλησμονὴ ἐξωγήινης⁶ τῆς ὁποίας ἡ ἀνάμνησις⁷ εἶναι καὶ μία ὑπόσχεσις⁸:

*Ψυχὴ μου, εἶναι μιὰ χώρα
Πέρα, μακριὰ ἀπ' τ' ἀστέρια...*

1. Πβ. Πλάτ., Κριτίαν, 113 b κ.εξ.

2. Πβ. T. H. Morus, Libellus vere aureus nec minus salutaris quam festinus, de optimo reibubl. statui deque nova insula Utopia, Lovanium, 1516. Πβ. R. Ruyer, L'Utopie et les utopies, Paris, P.U.F., 1950. Διὰ τὰ διάφορα Eldorado, πβ. Baudelaire, ἐνθ' ἄν., στ. 3, καὶ Le voyage, στ. 37-38.

3. Ψαλμὸς 137.

4. Claudel, Corona benignitatis anni Dei, Memento pour le samedi soir.

5. Milton, Paradise Lost.

6. Ἐνα τοιοῦτον τόπον ὑπαινίσσεται ἡ εἰκὼν τῶν Ἡλυσίων παρ' Ὀμήρῳ (Ὀδυσ., δ 563 κ.εξ.). Ἐπὶ τῶν νήσων τῶν μακάρων, πβ. Πίνδ., Ὀλυμπ., 2, 77 κ.εξ. Πβ. Πλάτ., Φαίδωνα, 111 a.

7. Πβ. Τοῦ αὐτοῦ, Πολιτείας Ι' 613 c κ.εξ., καὶ Φαίδρ., 246 d κ.εξ.

8. Πβ. ἄνωτ., σελ. 312.

Ἐκεῖ, πάνω ἀπὸ θόρυβο καὶ κίνδυνο
γλυκεῖα ἡ εἰρήνη κάθεται στεφανωμένη μὲ χαμόγελα¹.

Συχνά ἡ ἐπιθυμία τῆς μεταναστεύσεως ἐκδηλοῦται διὰ μίαν χώραν ἀμερικανισίας², ταυτιζομένην πρὸς θελκτικὴν γυναῖκα, μίαν χώραν ἥδη γνωστήν:

Ἔζησα ἐκεῖ μέσα σ' ἡσυχες ἡδονές,
στὴ μέση τοῦ γαλάζιου τοῦρανοῦ, τῶν κυμάτων, τῆς λαμπρότητας³.

Ἡ χώρα αὐτὴ δύναται νὰ εἶναι ἡ γενέτειρα⁴, ἢ καὶ νὰ δημιουργεῖται ἀπὸ τὸ νοσταλγικὸν ὄνειρον τῆς ἀνεφίκτου ἀναπαύσεως:

...νὰ πᾶμ' ἐκεῖ νὰ ζήσουμε μαζί!...
Ἐκεῖ ὅλα τάξη εἶν' κι ὁμορφιά,
Χλιδή, γαλήνη κ' ἡδονή⁵.

Τέλος, ἡ ἐπιθυμία τῆς γαλήνης τῆς πολιτείας ἐναλλάσσεται μὲ τὴν τῆς εἰδυλιακῆς ἐπιθυμίας τοῦ κάμπου:

Πότε πιά θὲ νὰ κατοικήσω δικό μου ἓνα χωράφι!...
Σὲ πλούσια πλαγιά, ζωσμένη δάση καὶ λιβάδια,
τὴν ταπεινὴ μου νᾶχω στέγη...⁶.

Ὁ κύριος χαρακτὴρ ὅλων αὐτῶν τῶν τόπων τοῦ ὁνείρου ἢ τῆς ὁνειροπολήσεως, ὁ κοινὸς παρονομαστὴς ὅλων αὐτῶν τῶν φαντασιακῶν διεργασιῶν ἐκφράζεται μέσῳ ἐνὸς αἰτήματος ἀποστάσεως. Εἶναι ἀναγκαῖον, διὰ τὴν συνείδησιν, ἡ χώρα τοῦ ὁνείρου νὰ εἶναι, ἀμέσως τοῦλάχιστον, ἀπρόσι-

1. Henry Vaughan (1622 - 1695), Peace.

2. « Pays de cocagne ». Πβ. Baudelaire, Petits poèmes en prose, XIII, ἐν ἀρχῇ.

3. Baudelaire, La vie antérieure.

4. Πβ. Goethe, Mignon.

5. Baudelaire, Invit. au voyage. Τὸ αὐτὸ ἔσμα ἐπαναλαμβάνεται εἰς ἕχον πνευματικώτερον ἀπὸ τὸν Claudel (πβ. ἀνωτ. σελ. 317 καὶ σημ. 1).

6. A. Chénier, Elégies. Πβ. τοὺς στίχους τοῦ Th. Gautier, España, Stances:

...σὲ μὴν ἀγνωστὴ γωνιά τοῦ κόσμου
εἶν' ἓνας τόπος ὅπου ἀνθεῖ τὸ γρασιδί,
ὅπου ὁ ἥλιος, χαρωπός, πίνει τὰ δάκρυα τῆς ἀγῆς,
ὅπου βομβίζει ἡ μέλισσα...

Πβ. Horatius, Carm., II, VI, 6:

Sit meæ sedes utinam senectæ
sit modus lasso maris, et viarum
militiæque.

τος. Μνήμη καὶ φαντασία ἀναλαμβάνουν νὰ καλύψουν τὴν οὕτω δημιουργουμένην χωροχρονικὴν ἀπόστασιν ἐγκαθιστώσαι εἶδος *καιρικῆς γεφύρας*. Ἄνευ τῆς προοπτικῆς αὐτῆς τῆς ἀποστάσεως, ὁ τόπος τοῦ ὄνειρου χάνει πᾶν θέλητρον, ἐντασσόμενος εἰς τὸν βιούμενον πραγματικὸν ὥρον, ἐνῶ διὰ τῆς χωροκαιρικῆς ἐντάξεως ἐπιτυγχάνεται ἡ ἐπικαιροποίησις τοῦ ἀνεπικαίρου. Εἰς τὸ αἶτημα ἀποστάσεως ἀναφέρονται πλεῖσται ὅσαι ἐπιρροηματικαὶ ἐνδείξεις¹.

Ἡ διττὴ σημασία τοῦ βασικοῦ προσανατολισμοῦ πρὸς μίαν ἐν χώρῳ ἐπέκτασιν τῆς ὑπάρξεως ἐξεικονίζεται ὑπὸ τῆς εἰδικωτέρας ποιητικῆς διαλεκτικῆς τοῦ *φυγικοῦ* καὶ τοῦ *νοστικοῦ*, ἥτοι ὑπὸ τῆς διαλεκτικῆς τῆς αἰωνίας ἀπομακρύνσεως, ἡ ὁποία προϋποθέτει ἀφ' ἑνὸς τὴν ἐπιθυμίαν τῆς ἀποφυγῆς τοῦ βιούμενου χώρου διὰ τινος ὑπερχειλίσσεως τῆς συνειδήσεως πέραν τῶν στενῶν ἐκείνου πλαισίων, καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ νόστου, συνδεομένην πρὸς τὸ συναίσθημα τῆς «ἐπιστροφῆς εἰς τὴν μητρικὴν ἀγκάλην», τοῦ ὁποίου ἡ ψυχανάλυσις ὀρθῶς ὑπογραμμίζει τὴν σημασίαν². Τὰ δύο ὅμως ταῦτα θυμικὰ γεγονότα ἐξυπακούουν τὴν ὑπαρξίν δύο ἀντιθέτων τάσεων αἱ ὁποῖαι θὰ ἦσαν ἀσυμβίβαστοι, καὶ αἱ ὁποῖαι θὰ ἐπέφερον αὐτὴν τὴν ἐξάρθρωσιν τῆς ἐνότητος τῆς συνειδήσεως, ἂν ὅχι καὶ τὸν διχασμὸν τῆς ὑπάρξεως, ἐὰν τὰ γεγονότα ταῦτα δὲν προϋπέθετον ἀμφοτέρω *μίαν μακρὰν ἀπόστασιν πρὸς διαδρομὴν*. Οὕτω πᾶν ἀσυμβίβαστον κατευθύνσεων καταλύεται. Ὅ,τι ἔχει ἐφεξῆς σημασίαν εἶναι ἡ πρὸς διαδρομὴν προσφερομένη ἀπόστασις. Ὁ τοπικός, ἀκριβὴς καὶ συγκεκριμένος σκοπὸς τοῦ νόστου δὲν ἀποτελεῖ τὸ μόνον οὐσιώδες στοιχεῖόν του. Συχνὰ μάλιστα σκεπάζει καὶ ἀποκρύπτει τὸν ἀληθῆ σκοπὸν ὅστις εἶναι ἡ *περιπλάνησις*, ἡ προηγουμένη τῆς ἀφίξεως διαδρομὴ. Αὐτὸ εἶναι τὸ νόημα τοῦ συμβόλου τῆς Ἰθάκης. Εὐχόμεθα

...νᾶναι μακρὸς ὁ δρόμος³,

πλήρης περιπετειῶν, γόνιμος εἰς ἀνακάλυψιν. Ἀλλοιοῦμεν διὰ μεταμφίεσεως τὸ ὄνειρόν μας νὰ πλημμυρίσωμεν μὲ τὴν ὑπαρξίν μας τὸν ὥρον, τὸν ὁποῖον θέλομεν ἄπειρον, ἀνάγοντες αὐτὸν εἰς τὴν ἰδικήν μας κλίμακα, κατευνάζοντες συγχρόνως τὸν φόβον μας περὶ τοῦ ἀγνώστου, τοῦ ἀπεριορίστου.

1. Πβ. Ἐκεῖ, là, là-bas, far, dahin κλπ. Ὁ ἀνάλογος πάλιν ὅρος: *ἐκεῖσε*, *μολοντί* ἀποτελεῖ *ἐπφθὴν* διὰ τὸν ὥρον, ἐκφράζει τὴν ἐπιθυμίαν τῆς ἀφίξεως εἰς τὸν τόπον τοῦ ὄνειρου (Φαίδων, 107 e) ὕστερα ἀπὸ μακρὰν πορείαν (αὐτ., 108 a). Τὸ νέον τοῦτο στοιχεῖον παρέχει τὴν κλεῖδα τοῦ μυστηρίου τὸ ὁποῖον σκεπάζει τὴν ἐπιθυμίαν τῆς μετακινήσεως.

2. Πβ. J. Caze neuve, ἐνθ' ἀν., σελ. 171.

3. Καβάφη, Ἰθάκη. Πβ. E. Moutsopoulos, Le temps dans l'univers cavafien, ἐνθ' ἀν., σελ. 8. Ἐπὶ τῆς συμβολικῆς καὶ μυστικῆς σημασίας τῆς Ὀδυσσεΐας, πβ. Τοῦ αὐτοῦ, La musique dans l'œuvre de Platon, Paris, P.U.F., 1959, § 262 καὶ σημ. 4.

Ἐπιθυμοῦμεν τόπους συγκεκριμένους οἱ ὅποιοι ἀμέσως παύουν ἱκανοποιοῦν-
τες¹. Ἡ ἀντιστροφή αὕτη τῶν παραδεδομένων προοπτικῶν καθιστᾷ δυνα-
τὴν τὴν ἀξιολόγησιν τῆς ἐπιθυμίας τῆς μετακινήσεως: ἡ συνείδησις μεθύσκε-
ται οὕτως εἰπεῖν ἀπὸ χώρων², ἐντεινομένη διὰ τῆς ἰδιοποιήσεως ἐνὸς ὁλονὲν
εὐρύτερου χωρικοῦ πλαισίου.

Ἡ ἔκτασις τῶν πεδιάδων τὰς ὁποίας διασχίζουν οἱ δρόμοι εἶναι ὥσάν
ἀντικειμενικὴ μαρτυρία τῆς δημιουργοῦ χώρων δραστηριότητος:

*Οἱ δημοσιεὶς χαράζουν μακρινούς σταυρούς
στὸ ἄπειρο...*³.

Οἱ δρόμοι εἶναι κατάλοιπα μιᾶς μεταναστευτικῆς ἐνεργητικότητος συμ-
φώνου πρὸς τὴν νοοτροπίαν τοῦ νομάδος, συγχρόνως δὲ ὑλοποιήσις μιᾶς
ἐπωδικῆς τελικότητος. Τὸ κατ' ἐξοχὴν ὅμως στοιχεῖον τῆς τοιαύτης γοη-
τείας εἶναι ἡ θάλασσα, λόγῳ ἀκριβῶς τῆς ἐνιαίας της ἀπεραντοσύνης. Ὁ
θαλάσσιος χώρος εἶναι διὰ τὴν συνείδησιν βιούμενον σύμβολον τῆς ἰδέας
τοῦ περιορισμοῦ τοῦ ἀπεριορίστου. Τὴν τοιαύτην οὕτω ἐπιλυομένην ἀντι-
νομίαν ᾄδει θαυμασίως ὁ Valéry:

*Ἡ θάλασσα, ἡ θάλασσα, ποὺ πάντα ξαναρχίζει*⁴.

Ἀπέναντι πάλιν τοῦ ὕγρου στοιχείου, τὸ συναίσθημα τῆς ἐλευθερίας
τῆς ὑπάρξεως εὐρίσκει τὴν πλέον ἔκδηλον αὐτοῦ ἄνθησιν:

*Ἀνθρῶπε ἐλεύθερε, τὴ θάλασσα πάντα θὰ τὴν λατρεύης!
Καθρέφτης σου εἶναι ἡ θάλασσα καὶ θωρεῖς τὴν ψυχὴ σου
στ' ἄπειρο τῶν κυμάτων τῆς ξετύλιγμα,
κι ἄβυσσος λιγώτερο πικρὴ τὸ πνεῦμα σου δὲν εἶναι.
Σοῦ ἄρᾶσει νὰ βυθίζεσαι στὴν ἀγκαλιὰ τῆς εἰκόνας σου...*⁵.

Μία ἄμεσος ἀνταπόκρισις ἀναγνωρίζεται οὕτω μεταξὺ τοῦ φαινομε-
νικοῦ φυσικοῦ ἀπείρου τῆς θαλάσσης καὶ τοῦ ἡθικοῦ ἀπείρου τῆς ἐλευθε-
ρίας. Ἡ καντιανὴ αἰσθητικὴ κάμνει ὑπαινιγμὸν εἰς τοῦτο μέσῳ τῆς ἐννοίας
τοῦ ὕψους⁶. Ἡ ρωμαντικὴ ὅμως ποίησις τονίζει περισσότερον τὴν μετα-

1. Αὕτη εἶναι ἡ βαθυτέρα σημασία τῶν Ὀδυσσειῶν ἐκείνων τῶν ὁποίων ὁ
ἥρωας, ἐπιστρέφων εἰς τὴν γενέτειραν, ἀποφασίζει νὰ ταξιδεύῃ πάλιν.

2. Πβ. Baudelaire, Le voyage: ...μεθᾶνε | μεῖ χώρο καὶ μεῖ φῶς.

3. Verhaeren, Novembre, Poèmes, III, Les vignes de ma muraille.

4. Le cimetière marin, I.

5. Baudelaire, L'homme et la mer.

6. Πβ. Ε. Moutsopoulos, Forme et subjectivité dans l'esthétique
kantienne, Aix-en-Provence, Ophrys, 1964, σελ. 76 καὶ σημ. 94.

φυσικὴν ἄποψιν τῆς ἀπεραντισύνης τοῦ Ὁκεανοῦ, θεωροῦσα αὐτὸν σύμβολον τῆς αἰωνιότητος.

*Ἐνδοξε ἐστὶ καθρέφτη, ὅπου ἡ μορφὴ τοῦ Παντοδύναμου
στὶς καταιγίδες εἰκονίζεται...
...ἄπειρη, ἀτέλειωτη καὶ ὑπέροχη,
ἢ εἰκόνα τῆς αἰωνιότητος...¹.*

Ἐλευθερία καὶ χωρικὸν ἄπειρον ἀποτελοῦν τὸ θεμέλιον τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου ὡς ὄντος περιπλανωμένου:

Μοιράζομαι τὴν ἐλευθερία μὲ τὴν πανταχοῦ παροῦσα θάλασσα².

Ἡ στάσις τῆς συνειδήσεως ἀπέναντι τοῦ θαλασσίου χώρου δὲν παύει ὅμως, παρὰ τὰ ἀνωτέρω, νὰ εἶναι ἀντινομική, ἔστω καὶ ἐπὶ διαφόρου ἐπιπέδου. Εἶναι ἄλλοτε παθητικὴ, καὶ ἄλλοτε ἐνεργητικὴ. Ἄλλοτε κυριαρχεῖται ἀπὸ μίαν ὁρμὴν τείνουσαν νὰ καθιερώσῃ δεσμὸν μυστικῆς συμπαθείας μεταξὺ σώματος καὶ ὕδατος, ἀναπαράστασιν ἀρχετυπικοῦ τινος συμβόλου, καὶ ἄλλοτε ἀπὸ ἐπιθετικὸν τι συναίσθημα. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν εἶναι φυσικὴ ἢ ἐγκατάλειψις εἰς τὴν γοητείαν:

*...Ἐλούστηκα στὸ ποίημα
τῆς θάλασσας... ἐλεύθερος³,*

μὲ ταυτόχρονον θραῦσιν τῶν δεσμῶν ποὺ ἐνώνουν πρὸς τὴν ξηρὰν εἰς τὴν ὁποίαν δὲν γίνεται τοῦ λοιποῦ ἀναφορὰ εἰμὴ τῇ βοηθείᾳ σημείων καὶ παραστάσεων:

*Μπάρκαρα γιὰ πάντα! Εἶμαι σὰν τὸν γερο-θαλασσινὸ
[ποὺ δὲν ἀναγνωρίζει πιά τὴ γῆ παρ' ἀπ' τὰ φῶτα τῆς,
[ἀπ' τὰ συστήματα πράσινων καὶ κόκκινων ἀστεριῶν
[ποὺ τὰ διδάσκουν ὁ χάριτης καὶ τὸ λιμενολόγιο⁴.*

1. Byron, Childe Harold's Pilgrimage, IV, 183.

2. Claudel, Cinq grandes odes, L'esprit et l'eau.

3. Rimbaud, Le bateau ivre. Πβ. Baudelaire, La musique:

Ἡ μουσικὴ συχνὰ σὰ θάλασσα μὲ παίρνει.

Πβ. Byron, ἐνθ' ἀν., IV, 184:

*Ὁκεανέ, σ' ἀγάπησα! κ' ἡ χαρά μου
ἦταν, σ' ἀθλήματα νεανικά, στὴν ἀγκαλιά σου
νὰ μὲ παρασύρεις, ἐμπρός...
Γιατὶ ἤμουν παιδί σου.*

4. Claudel, L'esprit et l'eau.

Μαγευμένοι ἀπὸ κάποιον τόπον συγκεκριμένον ἐγγὺς τῆς θαλάσσης, πάλιν αὐτὴν σκεπτόμεθα:

*Πιστὸς στὴν ἀπέραντη προκυμαὶ κάθε βράδι,
ἐπισκέπτομαι πάλι τὸν Ὠκεανό¹.*

Μόνον οὕτω ἐξ ἄλλου δυνάμεθα νὰ διαβλέψωμεν μίαν ἐξήγησιν τῆς ὑπὸ τῆς θαλάσσης ἐξασκουμένης γοητείας ἐπὶ τοῦ βλέμματος τοῦ ὄνειροπόλου τὸν ὁποῖον δὲν θὰ ἡδυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν στρέφοντα τὰ νῶτα πρὸς αὐτήν. Ἡ τοιαύτη γοητεία ἐπιβεβαιοῖ, ἀπὸ τῆς πλευρᾶς της, τὰς σχετικὰς πρὸς τὰς περιστάσεις, ὅσας συνετέλεσαν εἰς τὴν γέννησιν ὀρισμένων ναυτικῶν πολιτισμῶν, ἀπόψεις τῶν ἱστορικῶν.

Εἰς τὴν δευτέραν ἐκ τῶν ἀνωτέρω διακριθεισῶν περιπτώσεων ἐμφανίζεται μία ἀντίθετος ἐπιθυμία κυριαρχίας ἐπὶ τῆς θαλάσσης, γεννωμένη ἀπὸ τοὺς συμφύτους πρὸς τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν κυμάτων κινδύνους². Τὸ συναίσθημα αὐτὸ φθάνει ἐνίοτε εἰς βαθμὸν παροξυσμοῦ:

Σὲ μισῶ, Ὠκεανέ!³,

συνηθέστερον ὅμως λαμβάνει τὴν μορφὴν μιᾶς ἀδιαλείπτου προσπαθείας ἀποσκοποῦσης εἰς τὴν κατάλυσιν τοῦ φαινομενικοῦ ἀπείρου τῆς θαλάσσης μέσῳ τῆς ἐπιμονῆς διὰ τῆς ὁποίας ἐκδηλοῦται τὸ ἄπειρον μιᾶς ἐλευθέρας βουλήσεως:

*Τὰ καράβια ποὺ πᾶν καὶ πᾶν κάτω ἀπ' τοὺς ἥλιους
νὰ κυριέψουν τὰ κύματα ὡς τὰ θρία τῶν πόλων...⁴.*

Ἡ φαντασία ἐνδυναμώνει αὐτὴν τὴν ψευδαίσθησιν τοῦ ἀπείρου τοῦ θαλασσίου χώρου, διὰ νὰ τὴν καταστήσῃ ὑποδοχὴν ἀξίαν τῆς ἀπεράντου συνειδήσεως:

Καὶ πᾶμε...

τὸ ἄπειρό μας αἰωρῶντας πᾶνω στῶν πόντων τὸ πεπερασμένο⁵.

Ὁ ἐπόμενος βαθμὸς κατὰ τὴν ἐξαντικειμένισιν τῆς χωρικῆς ὁρμῆς τοποθετεῖται εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦ κυρίως εἰπεῖν τρισδιαστάτου χώρου, ἔνθα ἡ ἐν λόγῳ ὁρμὴ καθίσταται ὁρμὴ καθ' ὕψος, ἰδιάζουσα εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ὡς καὶ εἰς τὴν φυτικὴν ταύτην. Διὰ τὴν τελευταίαν αὐτήν, ἡ καθ' ὕψος

1. Τοῦ αὐτοῦ, La messe là-bas, Introit.

2. Πβ. V. Hugo, Oceano nox.

3. Πβ. Baudelaire, Obsession.

4. Verhaeren, L'effort, La multiple splendeur.

5. Baudelaire, Le voyage.

δρμὴ συνδέεται πρὸς ὀρισμένες βιολογικὰς δραστηριότητας¹. Διὰ τὸν ἄνθρωπον, ἀντιθέτως, αὕτη χαρακτηρίζει μίαν ἐπιθυμίαν ἀποπνευματώσεως. Πάντως, ἡ φαινομενικὴ πραγματικότης ἐπιτρέπει τὴν σύγκρισιν τῶν δύο τοῦτων μερικῶν περιπτώσεων, καὶ μάλιστα προσφέρει ἐξαιρετοὺς δυνατότητας συμβολισμοῦ τῆς μιᾶς διὰ τῆς ἐτέρας:

*Τὸ δέντρο μοναχά, γιὰ λόγους τυπικούς, στὴ φύση, στέκει κατακόρυφο, καθὼς ὁ ἄνθρωπος...*².

Ἡ καθ' ὕψος δρμὴ εἶναι ἔκφρασις τῆς ἐπιθυμίας τοῦ ἀνθρώπου πρὸς αὐλοποίησιν τῆς φύσεώς του. Λαμβάνομεν ὅμως συνείδησιν τῆς σωματικότητός μας, ὅπως καὶ τῆς βαρύτητος, τὴν στιγμὴν ἀκριβῶς ποὺ ἐπιχειροῦμεν νὰ τὰς καταλύσωμεν:

*Ἀἶριο θὰ γίνῃ ἡ ἀνάβαση, πόδι πρὸς πόδι, γνωρίζοντάς με
[μὲ τὸ ἴδιο μου τὸ βάρος.
Ἀἶριο, χάρεῃ στὸ πόδι, τὸ πόδι τ' ἄλλο ποὺ εἶναι χαμηλότερα
[θ' ἀποσπασθῇ ἀπὸ τὴ γῆ³.*

*Ανάλογα δεδομένα ἐχρησίμευσαν διὰ τὴν οἰκοδόμησιν ἀπλοϊκῶν δυϊστικῶν ἀνθρωπολογικῶν δῆθεν πλατωνικῆς ἐμπνεύσεως, χωρὶς μολαταῦτα νὰ λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν τὸ πολὺπλοκον τῶν προβαλλομένων εἰκόνων εἰς μύθους ὡς ὁ τοῦ Φαίδρου λ.χ.⁴. Ἡ ποίησις εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἐκφράσῃ τὸ συναίσθημα τοῦ χώρου μόνον ὅταν μεταχειρίζεται τόνους εἰλικρινείας:

Κύριε...

Διόλου μὴ μοῦ ἐπιτρέψεις

Νὰ ξεφύγω ἀπὸ τὸ θέλημά Σου, ἀπὸ τὴ γῆ ποὺ εἶναι τὸ θέλημά Σου⁵.

Ἡ ἀνθρωπίνη ὑπόστασις εἶναι ἀχώριστος ἀπὸ τὴν γηϊνὴν περιοχὴν εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει. Ἡ δρμὴ πρὸς τὸν ἐξωγήινον « ἄπειρον » χώρον δὲν ἐξηγεῖται εἰμὴ διὰ τῆς ἀγνοίας τῆς ἐνυπάρξεως τοῦ ἀπείρου ἤδη εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν ὑπόστασιν. Χάρις εἰς τὴν νέαν αὐτὴν ἀντιστροφὴν προοπτικῆς, πᾶσα « φυγὴ » πρὸς τὸ ἐξωγήινον ἀποδεικνύεται ἄχρηστος καὶ ἀπρόσφορος. Πρὸς αὐτὴν ἴσως τὴν κατεύθυνσιν θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναζητηθῇ καὶ μία ἐξήγησις τῆς πρὸς τὴν κυρίως εἰπεῖν χωρικὴν δρμὴν ἀντιθέτου τάσεως, ἥτοι τὰς τὰ

1. Διὰ τὸν φωτοτροπισμὸν ἐν γένει, πβ. G. Viaud, Le phototropisme animal, aspects nouveaux de la question, Paris, Vrin, 1948.

2. Claudel, Le pin, Connaissance de l'Est.

3. Claudel, Le Christ roi, Visages radieux.

4. 246 α κ.έξ. Συχνὰ εὐρισκόμεθα ἐνώπιον εὐθηνῶν μελοδραματικῶν ἀσκήσεων (πβ. S. Prudhomme, Le Zenith, καὶ A. Chénier, Le chant d'Alonzo).

5. Claudel, La Muse qui est la grâce.

σεως πρὸς ἄρνησιν τοῦ χώρου, διὰ τοῦ ἐγκλεισμοῦ¹. Ὁπωσδήποτε, ἡ χωρική ὁρμὴ προϋποθέτει ἄγνοιαν ἐκδηλουμένην, ἐπὶ τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἐπίπεδου, διὰ τῆς συνεχοῦς ἀναζητήσεως τῆς ἀληθείας, ἐπὶ δὲ τοῦ καθαρῶς μεταφυσικοῦ τοιοῦτου, διὰ τῆς συνεχοῦς ἀναζητήσεως τοῦ ἀπολύτου.

Ἐν προκειμένῳ, εὐρισκόμεθα ἐνώπιον τῆς παρουσίας τοῦ πραγματικοῦ χώρου εἰς τὸν ὁποῖον ἀποδίδομεν σημασίαν μυστικὴν, καθ' ὅσον τὸν θεωροῦμεν ὡς ἔκφρασιν τοῦ ἀπολύτου. Τὸ νὰ διατρέξωμεν ὅμως τὸν ἐλεύθερον χῶρον εἶναι ὥσάν νὰ διατρέξωμεν τὴν καθαρωτέραν ἄποψιν τῆς δημιουργίας, ἡ δὲ κατάκτησις τοῦ χώρου τούτου ἰσοδυναμεῖ πρὸς μίαν κατάκτησιν μυστικὴν. Εἰς τὸν ἥδη βιούμενον τοῦτον χῶρον, ὅπως εἰς τὸν πλατωνικὸν Φίληβον², ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ ἀπείρου καὶ πεπερασμένου καταλύεται χάρις εἰς τὸ μέτρον:

Κατακτήσαμε τὸν κόσμον καὶ βρήκαμε πὼς ἡ δημιουργία Σου

[εἶναι πεπερασμένη...]

Ἄς στρέψουμε τὸ βλέμμα πρὸς τὸν οὐρανὸ πὸν ἔχει κυλάς ὁλοκληρωθῇ³.

Εἴτε μυστικὴ, εἴτε μεταφυσικὴ, εἴτε ἐπιστημονικὴ ὅμως, ἡ ἀλήθεια εἶναι σχεδὸν ἀντικείμενον πάθους τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἱκανοῦ ἐνώπιον οὐδενὸς ἐμποδίου, χωρικοῦ ἢ ἄλλου, νὰ ὁρρωδῇ, ἀρκεῖ νὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ τὴν γνωρίσῃ:

Γιὰ νὰ βροῦμε τί ἔχει ἀνάγκη νὰ εἰπωθῇ...

Δὲν θάρκεστοῦμε νὰ ψάξουμε θάλασσα κι οὐρανὸ καὶ νὰ πᾶμε

[ὥς τῆς γῆς τὴν ἄκρην⁴.]

Ἐπὶ τοῦ ἐπιστημονικοῦ κινήτρου τῆς ὥσεως πρὸς τὸν χῶρον, ἥδη περισσότερο ἐκδήλου ἀπὸ ὁποτεδήποτε ἄλλοτε, οἱ δυνάμενοι περισσότερο οἰουδήποτε ἄλλου νὰ ἔχουν τὸν λόγον εἶναι αὐτοὶ οὗτοι οἱ σκαπανεῖς τοῦ κόσμου τῆς αὔριον, οἱ πράγματι ζῶντες τὴν μεγάλην περιπέτειαν τῆς κατακτήσεως τοῦ ἐξωγῆίνου χώρου⁵. Τὸ κίνητρον τοῦτο εἶναι κατ' οὐσίαν ἡ ἀνάγκη ἰδιοποιήσεως τοῦ περισσοτέρου δυνατοῦ χώρου, πρὸς ὑπέρβασιν τοῦ τείχους τὸ ὁποῖον μᾶς χωρίζει ἀπὸ τὸ ἄγνωστον, πρὸς γνῶσιν, ὑπὸ νέαν γωνίαν, τῶν αἰτίων τῶν πραγμάτων, ἐκ παραλλήλου ὅμως, ὡς ἥδη ὑπογραμμίζει ὁ Bacon εἰς τὴν Νέαν Ἀτλαντίδα του, καὶ ἡ ἀνάγκη διευρύνσεως τῶν

1. Πβ. κατωτ., σελ. 332 κ.εξ.

2. 26 a.

3. Claudel, Cinq grandes odes, La maison fermée. Πβ. Ὁ βίδιον, Metamorph., I, 17: Os homini sublime dedit, cælumque videre jussit.

4. Τοῦ αὐτοῦ, La messe là-bas, Introit.

5. Πβ. D. G. Simons - Don A. Schanche, Man high, N. York, Doubleday, 1960, σελ. 7 κ.εξ.

ορίων τῆς ἀνθρωπίνης κυριαρχίας. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις πρόκειται περὶ διεισδύσεως εἰς τὰ κατὰ τὸν χώρον. Τούτων βεβαίως ἡ γνῶσις δὲν ἐπικείται, μάλιστα δὲ εἴμεθα εἰσέτι ἀνίκανοι νὰ προσδιορίσωμεν τί ἀναμένομεν ἀπὸ τὴν γνῶσιν των αὐτῇ. Ἀρκοῦμεθα εἰς προσεκτικὰς δοκιμάς, ἔχοντες συνείδησιν τοῦ ὅτι ἐκεῖνα δυνατόν νὰ ὑπερβαίνουν τὴν φαντασίαν μας. Δὲν γνωρίζομεν τί ἀκριβῶς ζητοῦμεν εἰς τὸν χώρον, ἐρευνῶμεν ὅμως παρὰ ταῦτα, καίτοι ἡ ἐρευνά μας περιορίζεται ὡς ἐκ τῆς σωματικῆς μας φύσεως.

Ἡ ἄπειρος εἰς τὸν κόσμον ἐπέκτασίς μας δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς πραγματοποιήσιμος ἐν χρόνῳ¹. Ἡ περιορισμένη διάρκεια τοῦ ἀνθρωπίνου βίου τὴν καθιστᾷ προβληματικὴν, τοῦλάχιστον ὑπὸ μορφὴν ἄμεσον. Θὰ ἦτο πάντως δυνατόν νέαι μορφαὶ τεχνικῶν ἐπιτεύξεων νὰ τὴν καταστήσουν ἐν μέρει ἐφικτήν, ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν νὰ ἀναγνωρισθῇ ὅτι ἡ ζωὴ, ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει, δὲν εἶναι κατάστασις χαρακτηρίζουσα ἄτομα ἀπομονωμένα ἐν χρόνῳ, ἀλλὰ μᾶλλον μία ἀδιάλειπτος ροὴ τῆς ὁποίας τὰ ἄτομα εἶναι τρόπον τινὰ συγκεκριμέναι ἐκδηλώσεις². Πάντως, καὶ παρὰ τὰς δυσκολίας τὰς ὁποίας παρουσιάζει ἡ ὕλική κατὰκτησις τοῦ χώρου, οὗτος κατακτιᾶται προθετικῶς ἀπὸ τὴν ποιητικὴν διανόησιν:

*Μοῦσα, Μοῦσα νυκτερινή...,
σὰν μετέωρο...
τινάξου πρὸς τὸν ὥρο...³,*

καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν καθαρὰν ὄνειροπόλησιν:

*Γόνιμη ἀπεραντοσύνη, στὰ μεγαλόφυχα πνεύματα
ἀρέσει νὰ καταδύωνται στίς ζωντανές σου ἀβύσσους⁴.*

Αὕτῃ ἀκριβῶς ἡ ὄνειροπόλησις ἐπιτρέπει μίαν ὁλοκληρωμένην ἐπιβεβαίωσιν τῆς συνειδήσεως, παρὰ πᾶν ἐμπόδιον, βιολογικὸν ἢ λογικόν:

1. Τὸ πολὺ, δυνάμεθα νὰ ὀμιλήσωμεν περὶ μιᾶς προθεσιακῆς καὶ «καιρικῆς» κατακτῆσεως τοῦ χώρου πραγματοποιηθεῖσαν μέχρι τοῦδε, ἐν τινι μέτρῳ, χάρις εἰς τὴν ἀστρονομικὴν διανόησιν.

2. Οὕτως ἢ ἄλλως, ἡ θεωρία τῆς σχετικότητος ἔδειξε μέχρι ποίου σημείου ὁ χρόνος καὶ ὁ χώρος ὑπόκεινται εἰς ποσοτικὰ ἀλλοιώσεις, ἐφ' ὅσον ἡ ταχύτης τῆς κινήσεως προσεγγίζει τὴν ταχύτητα τοῦ φωτός. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν, ἡ συνείδησις, ὡσάκις θὰ ἀνεφέρετο εἰς τὴν ὑπαρξιν, δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποδεσμευθῇ ἀπὸ τὴν ἀνάγκην ἐνὸς ἰδίου αὐτῆς χώρου, ἐλλεῖπει δὲ πραγματικοῦ τοιούτου, θὰ ἐδημιουργεῖ ἀφ' ἑαυτῆς χώρον σύμμορφον πρὸς τὴν φαντασιακὴν (ἐν προκειμένῳ, «καιρικὴν») διάστασιν τῆς ἀνθρωπίνης πνευματικότητος.

3. A. Chénier, Le chant d'Alonzo.

4. Αὐτόθι. Πβ. V. Hugo, La pente de la rêverie, Feuilles d'automne:

Τὸ πνεῦμα μου κατεδύθη στὸ ἄγνωστο αὐτὸ κῆμα.

*Πέρ' από τὰ σύνορα τῶν ἑναστρων σφαιρῶν,
μ' εὐκνησία, πνεῦμα μου διαβαίνεις,
καὶ σὰν καλὸς κολυμβητὴς...
χαρούμενα διασχίζεις τὴ βαθεῖα ἀπεραντοσύνη¹.*

Ἡ χωρική ὁρμὴ δὲν εἶναι ἀπλῆ συγκεκριμενοποιήσις τῆς ὑπαρξιακῆς μας συνειδήσεως, ἀλλὰ δυναμικὴ ἐκδήλωσις τῆς βασικῆς τῆς ἐλευθερίας. Πρόσκλησις πρὸς τὰ ἄνω, πρόσκλησις πρὸς τὰ ἐμπρός, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο εἰμὴ μορφαὶ ἰδιαίτεραι βιουμένης ἐντάσεως τῆς ὑπάρξεως.

Ἡ ἐπιθυμία τοῦ ἀπομεμακρυσμένου, ἡ πρόσκλησις τῶν μεγάλων χωρικών περιοχῶν, τῶν συμφῶνων πρὸς τὴν συνείδησιν τῆς ἐλευθερίας ποὺ συνέχει τὴν ὑπαρξίν μας, ἐξυπακούει μίαν ὀρισμένην ἄρνησιν τοῦ χώρου ἢ τοῦ τόπου τῆς παρούσης διαβιώσεως. Ἐπειδὴ ἡ συνείδησις τῆς ὑπάρξεως εἶναι καὶ συνείδησις τοῦ βιουμένου χώρου, ἡ ὥς ἄνω ἄρνησις, δεδομένης τῆς σχέσεως τῆς ὑπάρξεως πρὸς τὸν χώρον εἰς τὸν ὁποῖον ἐκδηλοῦται, δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀποδοκιμασία τῆς ὑπάρξεως ταύτης, ἀποδοκιμασία ὅχι τῆς ὑπάρξεως ἀπολύτως λαμβανομένης, παρουσίας θαυμαστῆς καθ' ἑαυτήν, ἀλλὰ τοῦ ἐλευθέρως ἐκλεγέντος ὑφ' ἡμῶν ἐκάστοτε τρόπου ὑπάρξεως. Ποιητικαὶ τινες μαρτυρίαι φαίνονται δικαιολογοῦσαι τὴν ἄποψιν αὐτήν.

Οἱ λόγοι οἱ ὁποῖοι ὑπαγορεύουν τὴν ἐγκατάλειψιν ἑνὸς ὀρισμένου χώρου ἢ τόπου, ἐγκατάλειψιν τῆς ὁποίας τὸ ἀπαραίτητον συμπλήρωμα εἶναι ἡ ἀναζήτησις ἑνὸς νέου τοιούτου, εἶναι πολλοί, δυνάμενοι νὰ ἀναχθοῦν εἰς τάξεις τινάς, ἀναφερόμενοι δὲ τόσον εἰς ἄτομα ὅσον καὶ εἰς ὁμάδας. Πάντως, πρέπει ἐν προκειμένῳ νὰ λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν καὶ ἡ ἐπιθυμία τοῦ ἀπροσδιορίστου χώρου, τοῦ χώρου τῆς περιπλανήσεως²:

*Μὰ ἀληθινοὶ εἶναι μόνο οἱ ταξιδιωτὲς ὅσοι φεύγουν
γὰρ νὰ φύγουν...³.*

Δὲν πρόκειται πλέον περὶ ἀναζητήσεως τόπων συγκεκριμένων, ἀλλὰ τόπων ἰδεωδῶν τῶν ὁποίων ἡ ὑπαρξιακὴ εὐμένεια ἀντιτίθεται πολλάκις βιαίως πρὸς τὸν ἀπάνθρωπον χαρακτῆρα τῶν τόπων ἐκείνων ὅσοι καθιστοῦν πράγματι « τὸν βίον ἄβίωτον »⁴, εἴτε ἐν τῇ κυριολεξίᾳ εἴτε ὄχι. Συμβαίνει ἀληθῶς, τὸ πνεῦμα τῆς θυσίας χάριν αἰτίας ὑπερτέρας ἢ ἰδεώδους τινός, νὰ ἐκδηλοῦται ἐνδεχομένως δι' ἄρνήσεως πρὸς πᾶσαν πρόσκλησιν ἢ πρὸς πάντα πειρασμὸν « φυγῆς ». Γίνεται οὕτω ἐκλογὴ ἑνὸς « τωρινοῦ » χώρου εἰς τὸν ὁποῖον ἀποδίδεται ὑπαρξιακὴ ἀξία ἀπόλυτος ὅπως ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ

1. Baudelaire, *Élévation*.

2. Πβ. ἄνωτ., σελ. 319.

3. Baudelaire, *Le voyage*, στ. 9 - 12.

4. Πβ. Πλάτωνος, Ἀπολογία, 38a καὶ Πολιτικόν, 299 c.e.

μὲ τοὺς εὐμενεῖς χώρους, ὑποστάσεις μιᾶς ἐκάστοτε παρουσίας εὐδαιμονίας. Ὑπάρχουν ἐξ ἄλλου χώροι τῶν ὁποίων ἡ εὐμένεια, ἐκδηλουμένη ἐπὶ αἰσθητικοῦ ἐπιπέδου, ἐπιτρέπει ἔστω καὶ στιγμιαίαν ἀνάπαυαν τῆς ὑπάρξεως καὶ μάλιστα ἐμφανίζεται ὡς θέλγητρον, ὡς πρόσκλησις καρπώσεως τοῦ γοήτρου τῶν:

*Ἐδῶ ἄς σταθῶ. Κι ἄς δῶ κ' ἐγὼ τὴν φύσι λίγο*¹.

Ἐν γένει ὅμως ἡ ἀναζήτησις μεμακρυσμένων χώρων προϋποθέτει μίαν ἀποστροφὴν πρὸς τοὺς ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἤδη βιωθέντας καὶ ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης παρουσίας ἤδη ζωογονηθέντας τοιοῦτους². Τὰ συναισθήματα φρίκης καὶ ἀηδίας ἐναλλάσσονται μὲ τὰ συναισθήματα πλήξεως, τῶν ὁποίων ἡ ἔντασις φθάνει μέχρις ἀπογνώσεως³. Δὲν ἐξηγοῦνται εἰμὴ ἐὰν ὑποθέσωμεν μίαν ἀρχὴν ἀναλώσεως τοῦ χώρου. Ἡ ὕπαρξις δὲν συνδέεται πρὸς τὸν χώρο μόνον διὰ δεσμῶν παρατάξεως (*ego hic et nunc*). Προπάντων *τρέφεται μὲ χώρον*, ὥστε ἡ παρουσία τῆς εἰς ἓνα χωρικὸν περιβάλλον νὰ αὐξάνῃ τὴν ἔντασιν τῆς προσδίδουσα εἰς αὐτὴν ἐκάστοτε ἰδιαιτέραν σημασίαν. Ἀκριβῶς ὅμως λόγῳ τῆς ἀμοιβαίας ἐπιδράσεως τῆς ὑπάρξεως καὶ τοῦ χωρικοῦ περιβάλλοντος, τὸ τελευταῖον τοῦτο στερεῖται βαθμιαίως τοῦ ὑπαρξιακοῦ του ἐνδιαφέροντος, ἐνῶ, ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς, ἡ ἀνθρωπίνη ὕπαρξις ἐμπλουτίζει τὸν χώρο διὰ τῆς ἰδίας αὐτῆς δυναμικότητος, ἀνεξαντλήτου ἄλλωστε, ἀφοῦ πηγάζει ἀπὸ ἓν ὄντολογικὸν βᾶθος. Ὡς ἐκ τούτου, κατὰ τὴν ἐπαφὴν τῆς συνειδήσεως πρὸς τὸν χώρο, αὐτὸς μόνος ἀναλίσκεται. Εἰς τὸ τέλος αὐτῆς τῆς διαδικασίας καταλαμβάνουν τὴν συνείδησιν ἡ πλήξις καὶ ἡ ἐπιθυμία ἀπομακρύνσεως. Ἀναζητοῦμεν νέον χωρικὸν περιβάλλον ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς συνειδητῆς ἢ τῆς ἀσυνειδήτου ὑπάρξεώς μας. Ἡ ἀπαισιόδοξος ποίησις ὑπογραμμίζει ἰδιαιτέρως τὸν τρόπον αὐτὸν τῆς ἐκτιμῆσεως τῆς ὑπαρξιακῆς ἀξίας τοῦ χώρου:

*Μιμούμεθα, τί φρίκη! τῇ σβούρα καὶ τῇ σφαίρα
μὲ τὸ χορὸ καὶ μὲ τὰ πηδηχτά τους...*⁴.

1. Κα β ἄ φ η, Θάλασσα τοῦ πρωῒου. Κατὰ τρόπον ἀνάλογον ἐκδηλοῦται ἡ ἐπιθυμία προκλήσεως πρὸς τὸν χρόνον, ὡς καὶ πρὸς τὸ κάλεσμα τοῦ χώρου διὰ τῆς προσπαθείας νὰ καταλειφθῇ εἰς ἓνα τόπον συγκεκριμένον τὰ ἴχνη τῆς περαστικῆς μας παρουσίας, συχνότερα ὑπὸ μορφήν ἐπιγραφῆς (*graffiti*), δίκην ἐπώδης, οἷον τὸ ὄνομα τοῦ Byron, κεχαραγμένον ὑπ' αὐτοῦ τοῦ τοιητοῦ ἐπὶ ἐνὸς τῶν κιόνων τοῦ ναοῦ τοῦ Σουνίου.

2. Πβ. Baudelaire, *A une heure du matin*: «Horrible vie, horrible ville!»; Πβ. *Recueillement*, στ. 9: «Loin d'eux!».

3. Πβ. Τοῦ αὐτοῦ, *Le voyage*, στ. 138:

Θάνατε, ἡ χώρα αὐτὴ μᾶς ἐνοχλεῖ! Ἄς ἀνοίξουμε πανιό!

4. Baudelaire, *Le voyage*, στ. 25-26.

Ἡ δραστηριότης αὕτη ἄγει εἰς συνεχεῖς ἀπογοτεύσεις πὺν ξυλνοῦν ἐντὸς ἡμῶν ἀγγῶδεις ἐπιθυμίας χωρικὰς ὅσον καὶ χρονικάς, ἐκφραζομένας διὰ τινος προστακτικῆς. Ἐπὶ τῆς προστακτικῆς *carpe diem* θὰ ἦτο δυνατόν, κατ' ἀναλογίαν, νὰ οἰκοδομηθῇ ἡ ἐκφρασις *carpe locum*¹, ἡ ὁποία προσήκει εἰς τὴν παροῦσαν περίπτωσιν. Αἱ ὥς ἄνω ἀπογοτεύσεις φαίνονται καθορίζουσai τὸ καθαρῶς παθητικὸν καθεστὼς τῆς κινητικῆς μας δραστηριότητος :

Μεθυσμένος ἀπὸ μιὰ σκιά διαβατική, ὁ ἄνθρωπος
φέρει μαζί του πάντα τὴν ποινὴν
γὰρ τ' ὅτι θέλησε ν' ἀλλάξῃ θέσιν².

Ἡ ποινὴ αὕτη θὰ συνίστατο εἰς τὴν ὁλονὲν ἀνανεουμένην ἐμπειρίαν τῆς ἀνεπαρκείας τοῦ βιουμένου χώρου, συντόμως ἀναλίσκομένου, διὰ τὴν « χωρικὴν διατροφήν » τῆς συνειδήσεως :

Ὁ πλάνης...

...πὺν ἀπὸ τόπο σὲ τόπο σέρνεται,
πρὶν βρῇ ἐκεῖ πέρα κόλαση γι' αὐτὸν ὀριστική, ὅσο τούτῃ ἡ γῆ
[τοῦ τὸ ἐπιτρέπει³.

Καίπερ μεταθέτων αὐτὰς ἐπὶ ψυχοκρατικῷ ἀλληγορικῷ ἐπιπέδου, ὁ Th. Gautier γνωρίζει νὰ τονίξῃ αὐτὴν τὴν ἐπιθυμίαν διὰ νέον χῶρον καὶ αὐτὴν τὴν ἀποστροφὴν τὴν ὁποίαν γεννᾷ εἰς τὴν συνείδησιν πᾶς ἡλαλόμενος χῶρος, ἀναφερόμενος εἰς τοὺς ὀβελίσκους τῶν Παρισίων καὶ τοῦ Λοῦξορ. Ὁ πρῶτος εἶναι ἀπογοτευμένος ἀπὸ τὸ νέον περιβάλλον του :

Πλήττω σὲ τούτῃ τὴν πλατεία,
ὀβελίσκος ξερριζωμένος...
Σὲ θορνῶ, παλιά μου Αἴγυπτο...,

ἐνῶ ὁ ἄλλος φθονεῖ ἐκεῖνου τὴν τύχην :

Ἐκεῖνος εἶναι ζωντανός, νεκρὸς ἐγώ!⁴

1. Πβ. E. Moutsopoulos, Le temps dans l'univers cavafien, ἐνθ' ἄν. Πβ. Τοῦ αὐτοῦ, Sur une illustration de l'angoisse chez Cavafis, αὐτόθι, τόμ. 33, 1959, σελ. 149 - 153.

2. Baudelaire, Les hiboux. Πβ. Τοῦ αὐτοῦ, Anywhere out of the world, ἐν ἀρχῇ : « ...Αὐτὴ ἡ ζωὴ εἶν' ἓνα νοσοκομεῖο ὅπου κάθε ἄρρωστος κατέχεται ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν ν' ἀλλάξῃ κρεβάτι ».

3. Claudel, Verlaine, I, Feuilles de saints. Πβ. Baudelaire, Le voyage, στ. 112 :

Μιὰν ὄσση φρίκης σὲ μιὰν ἔρημο πλήξης.

4. Nostalgies d'obelisques, I, II, Émaux et Camées, τελειωτ. ἐκδ., 1872.

Πρέπει μήπως νὰ ἐξαγάγωμεν ἀπὸ τὴν ποίησιν αὐτὴν συμπεράσματα ἐξ ἴσου ἀπαισιόδοξα; Δὲν φαίνεται ἀναγκαῖον, πρῶτον λόγῳ τῶν ἀνεξαντλήτων δυνάμεων τὰς ὁποίας διαθέτει ἡ συνειδήσις, καὶ αἱ ὁποῖαι ὀφείλονται εἰς τὸν ὀντολογικὸν δυναμισμόν ποῦ ἀποτελεῖ, ὡς εἶδομεν, τὴν ὑπόστασιν τῆς συνειδητῆς ὑπάρξεως· ὕστερον, λόγῳ τοῦ ὅτι τὰ διάφορα χωρικά περιβάλλοντα δὲν εἶναι εἰμῇ εὐκαιρίαι ἐκδηλώσεως τοῦ δυναμισμοῦ αὐτοῦ, τέλος δέ, ὅπερ καὶ σπουδαιότερον, λόγῳ τῆς ἐλευθερίας τὴν ὁποίαν προϋποθέτει ἡ ἐπιθυμία τῆς ἀενάου μετακινήσεως, ὡς καὶ λόγῳ τῆς ἐπὶ γνωσιολογικοῦ πεδίου ἐκδηλουμένης ἐμπιστοσύνης πρὸς τὰς δυνατότητας τῆς συνειδήσεως:

*Νὰ βυθιστοῦμε θέλουμε στὸ βάθος τῆς ἀβύσσου,
[Κόλασης ἢ Οὐρανοῦ ἀδιάφορο,
στὸ βάθος τοῦ Ἄγνωστον νὰ βροῦμε κάτω νέο¹.*

Ἀπομένει νὰ προσδιορισθῇ ὅτι ἡ ἀνάλωσις τοῦ χώρου δύναται νὰ εἶναι χρονικῶς ἢ χωρικῶς καιρικὴ, νὰ ἐπιτελῇται δηλαδὴ μέσῳ μιᾶς διαφοριζομένης ἐπικαιροποιήσεως τοῦ ἀναλίσκομένου περιβάλλοντος, χάρις εἰς τὴν μνήμην, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν φαντασίαν. Ἀναλίσκομεν καιρικῶς τὸ χωρικὸν περιβάλλον καθιστώντες αὐτὸ βιούμενον διὰ προηγέσεως, πρὶν ἢ βιωθῇ ὑφ' ἡμῶν εἰς τὴν πραγματικότητα, ὥστε, ὅταν ἔλθῃ ἡ στιγμή νὰ καρπωθῶμεν τὸν πλοῦτόν του, ἐκπληττόμεθα, καὶ μάλιστα ἀπογοητευόμεθα, ὡς ἐκ τῆς παρατηρουμένης ἀποστάσεως μεταξὺ τῆς φαντασιακῆς καὶ τῆς αἰσθητῆς πραγματικότητος. Δὲν πρόκειται πλέον περὶ γεγονότος νέου, ἀλλὰ περὶ γεγονότος παλαιωθέντος εἰς τὸ ὅποιον προσπαθοῦμεν νὰ ἀποδώσωμεν χαρακτηριστὴρα ἀνανεώσεως². Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν, εἶναι δυνατόν νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ ἀνάλωσις τοῦ χώρου εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητα μηδενισμὸς αὐτοῦ, ὅτι δὲ ὁ χῶρος παύει « ὦν - δι' - ἡμᾶς », ἀφοῦ, ἐπιβεβαιωθείσα ἐν αὐτῷ, ἡ συνειδητὴ μας ὑπαρξὶς ἀπερρόφησε πᾶσαν σημασίαν του στερησάσα συγχρόνως αὐτὸν πάσης δυνατότητος νὰ εἶναι καθ' ἑαυτὸν ἀκριβῶς ὡς καὶ πρότερον³.

Ὅλαι αἱ ἀνωτέρω ἀλλοιώσεις ποῦ ἐντείνουν τὴν ὑπαρξὶν μηδενίζουσαι τὸν χῶρον εἶναι δύναται χάρις εἰς τὴν μεθεκτικὴν σχέσιν μεταξὺ χώρου καὶ ὑπάρξεως, σχέσιν ἐπιτρέπουσαν σειρὰν ἀλληλεπιδράσεων ἀποληγουσῶν εἰς

1. Baudelaire, Le voyage, στ. 142 - 144.

2. Πβ. Ε. Μουτσοπούλου, Ἡ παλαιώσις καὶ τὸ πρόβλημα τῶν χρονικῶν κατηγοριῶν, ἐν Ἐπιστ. Ἐπετ. Φιλ. Σχ. Πανεπ. Ἀθηνῶν, 1963, σελ. 400 κ. ἐξ., ἰδία σελ. 407 κ. ἐξ.

3. Τὸ πρόβλημα καθίσταται ἠθικὸν ἐὰν ἀναφερθῶμεν εἰς τὸν τρόπον καθ' ὃν τὸ ἀνθρώπινον ἄτομον θεωρεῖται συχνά ὡς ἀναλωτόν. Δὲν ὑπάρχει ἔκτοτε δικαιολογία δι' ὅσους συγχέουν τὴν ἀνθρωπίνην πνευματικότητα μὲ τὸν ἠθικῶς « οὐδέτερον » χαρακτήρα τοῦ χώρου ἐντὸς τοῦ ὁποίου κινεῖται ὁ ἄνθρωπος.

τὴν διαλίστωσιν ὅτι διὰ τὴν συνείδησιν ὁ χώρος δὲν ὑφίσταται εἰμὴ ἐφ' ὅσον ἐμπλουτίζει αὐτήν. Ἡ μέθεξις αὐτὴ συνίσταται εἰς μίαν ἄμεσον ἐπαφὴν μεταξὺ τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς φυσικῆς συγκεκριμενοποιήσεως τοῦ χώρου. Διέπεται κυρίως ἀπὸ μίαν τελικότητα ἐπιβαλλομένην ἀπὸ αὐτὴν ταύτην τὴν συνείδησιν ἐπὶ τοῦ κόσμου τῶν ἀντικειμένων, ὥς ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι αὕτη, ἀπὸ ἀπόψεως μεταφυσικῆς, πρὶν ἢ καταστῇ συνείδησις τοῦ χώρου, εἶναι συνείδησις τοῦ ἰδίου αὐτῆς δυναμισμοῦ καὶ τῶν δυνατοτήτων τῆς πρὸς αὐταρχικὴν δρᾶσιν ἐπὶ τῆς φύσεως, ἐκφράσεως καὶ συγχρόνως συγκεκριμενοποιήσεως τῆς χωρικῆς ἀρχῆς. Ἐὰν ὁ χώρος εἶναι ἀπέραντος ἀναμονὴ καὶ ὑπόσχεσις, τότε δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἄλλο τι εἰμὴ ἀναμονὴ *τινος*, καὶ ὑπόσχεσις *πρὸς τινα*. Τὰ «ἀντικείμενα» ταῦτα τῆς δραστηριότητος (ἂν ὑπάρχῃ τοιαύτη) τοῦ χώρου δὲν δύνανται νὰ ἀποκτήσουν ἐνότητα εἰμὴ ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι αἱ ὡς ἄνω ἀναφερόμεναι μεταβληταί, τίς καὶ τί, δὲν λαμβάνουν ἀξίαν εἰμὴ ἐν συναρτήσει πρὸς τὴν σταθεράν: *ἀνθρωπίνῃ συνείδησις*. Μόνον ἡ τελικότης εἰς ἣν ἀνεφέρθημεν προηγουμένως ἐπιτρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὑπὸ τὸ πρῖσμα τοῦτο τὸ πρόβλημα τῆς δυναμικῆς τοῦ χώρου.

Μία τοιαύτη στάσις προϋποθέτει ὅτι, ὁμιλοῦντες περὶ χωρικοῦ δυναμισμοῦ δὲν ὁμιλοῦμεν πράγματι εἰμὴ περὶ τοῦ δυναμισμοῦ τῆς συνειδήσεως τοῦ χώρου, κατοπτριζομένης ἐπὶ τῆς χωρικῆς ἀντικειμενικότητος. Προϋποθέτει ἐπίσης ὅτι ὑπόσχεσις, γοητεία, πρόκλησις, ἀποστροφὴ, προσμονή, δὲν ὑφίστανται εἰμὴ ἐν συναρτήσει πρὸς μίαν ἀνοικτὴν πρὸς ταύτας συνείδησιν, ἡ ὁποία παρέχει εἰς αὐτάς ἐκάστοτε μίαν ἀξίαν περιστασιακὴν σύμφωνον πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτῆς δραστηριότητα:

*Πόσοι ἀνάμεσα στοὺς τόπους τούτους χῶροι στάθηκαν ἤδη
ἐντός μου! Πόσοι ἄνεμοι
εἶναι παιδιὰ μου!*¹

Ἡ τελεοκρατία αὕτη δὲν ἔχει τὴν σημασίαν μιᾶς κοσμολογικῆς ἢ μεταφυσικῆς στάσεως ἐν γένει, κυριαρχουμένης ὑπὸ τῆς ἀριστοτελικῆς κατηγορίας τοῦ *πρὸς τι* ἢ ὑπὸ τῶν ὑπερβολῶν ἐνὸς Wolff, ἀλλ' ἀντιστοιχεῖ πρὸς μίαν ἰδιαιτέραν προθετικότητα τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως, ἑξαντικειμενιζομένην μέσῳ τῆς ἐπὶ τοῦ χώρου προβολῆς τῆς:

*Ὁ κόσμος τριγύρω σου...
γιὰ σένα ἔχει γίνει καὶ ὄχι ἐσὺ γι' αὐτόν!*²

1. Rilke, Ἑλεγείες τοῦ Duino, Ὀρφικά σοννέττα.

2. Πβ. Claudel, La Muse qui est la grâce, Cinq grandes odes. Πβ. Τοῦ αὐτοῦ, Cantate à trois voix:

Χρειάζονται βουνὰ πολλὰ γιὰ ἓναν μονάχα Ροδανό.

Ἐπὶ πλέον, ἡ σημασία τῆς ἰδέας αὐτῆς δύναται νὰ ἐπεκταθῇ καὶ νὰ συγκεκριμενοποιηθῇ συγχρόνως εἰς πλείστους τομεῖς:

*Τί ὠφελεῖ νὰ εἶσαι γυναῖκα, ἂν ὄχι γιὰ νὰ σέ δρέπουν;
Τί ὠφελεῖ ἡ ζωὴ, ἂν ὄχι γιὰ νὰ δίνεται¹;*

Τέλος, διὰ μέσου τῶν συγκεκριμένων του ἐκδηλώσεων, ὁ χώρος εἶναι περιβάλλον ἐξωανθρώπινον ἐξανθρωπιζόμενον καθ' ὃ μέτρον ἀπορροφᾷ πᾶσαν ἔκφρασιν τοῦ ἀνθρώπινου ψυχισμοῦ μεταδοτὴν εἰς αὐτόν:

Κ' ἡ φωνὴ τῶν βράχων ἀντηχοῦσε τὰ τραγούδια τους².

Αὕτῃ ἡ στιγμιαία ἐμψύχωσις τοῦ χώρου ἀκολουθεῖται ἀπὸ ἀπορρόφησιν, ὑπὸ τῆς συνειδήσεως, τῶν δυνατοτήτων ἐκείνου:

*Πέταξε... πῆγαινε νὰ καθαρθῇς στὸν ὑψηλὸν ἀέρα.
Καὶ πιές... τὴν ξάστερη φωτιά ποὺ τοὺς χώρους τούτους γεμίζει³.*

Ἐπὶ τοῦ ἀρνητικοῦ ἐπιπέδου τῆς διαλεκτικῆς τοῦ χώρου, ἥτοι ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τῆς ἀναδιπλώσεως τῆς συνειδήσεως ἐφ' ἑαυτῆς, δυνάμεθα νὰ δια-

Πβ. ἀντιστρόφως Ch. Péguy, *Présentation de la Beauce à N.-D. de Ghartres, La Tapisserie de N.-D.*:

*Καὶ ὁ Λήγερ, ρεντός...,
δὲν εἶναι ἐκεῖ παρὰ γιὰ νὰ πλένῃ τοὺς πρόποδες τούτου τοῦ λόφου.*

1. Claudel, *Cantique du Rhône*. Πβ. Edm. Vanderkammen, *Faucher plus près du ciel*, σελ. 42:

Ὁ οὐρανὸς περιμένει νὰ τὸν ἀγγίξῃ ἓνα χέρι.

2. Chénier, *Invocation à Bacchus*. Πβ. Τοῦ αὐτοῦ, *L'aveugle, ἔνθα βλ. περὶ Ἱπποδαμείας*:

Καὶ τὸ δάσος φέρνει στὸν οὐρανὸ τὶς γυναῖκες κρανγές.

Πβ. Βεργιλίου, *Αἰν.*, IV, 666:

*Lamentis gemituque et femineo ululatu
tectā fremunt; resonat magnis plangoribus æther.*

Δι' ἀναλόγους ἰδέας ἐν τῇ ἑλληνικῇ δραματικῇ γραμματείᾳ, πβ. E. Moutsopoulos, *Une philosophie de la musique chez Eschyle*, ἐν *Rev. des Et. grecques*, τ. 72, 1959, σελ. 53 κ.ἑξ. *Sophocle et la philos. de la musique*, ἐν *Annales de la Fac. des Lettres et Sciences humaines d'Aix*, τ. 33, 1959, σελ. 133 κ.ἑξ. *Euripide et la philos. de la musique*, ἐν *Rev. des Et. Grecques*, τ. 75, 1962, σελ. 436 κ.ἑξ.

3. Baudelaire, *Elévation*. Πβ. Valéry, *Le cimetière marin*, IV:

Ἐγκαταλείπομαι στὸ λαμπερὸ αὐτὸ χωρὸ.

κρίνωμεν, ὡς ἀκριβῶς καὶ ἐπὶ τοῦ θετικοῦ ἐπιπέδου περὶ οὐ μέχρι τοῦδε ὁ λόγος, μίαν ἐπὶ μέρους νέαν διαλεκτικὴν, κεκρυμμένην, ἀλλ' ὅχι καὶ ἥσσονος, ἕνεκα τούτου, σημασίας, διαλεκτικὴν ἢ ὁποία ἀναφέρεται ἀφ' ἐνὸς εἰς τὴν ὀντολογικὴν καθάρισιν καί, ἀφ' ἑτέρου, εἰς τὸν μηδενισμόν τοῦ χώρου, δι' ἀπαρνήσεως. Ἡ συνείδησις ἐκφεύγει ἀπὸ τὸ κάλεσμα τῆς χωρικῆς πραγματικότητος, προσπαθοῦσα νὰ περιορισθῇ ἐντὸς περιοχῆς ὅσον οἷόν τε στενῆς, τεινούσης νὰ μηδενισθῇ χωρικῶς, λόγῳ τῆς συνεχοῦς σμικρύνσεώς της, μέχρις οὐ καταστῇ παραβλητὴ πρὸς *σημεῖον*. Βεβαίως, ὁ χώρος οὗτος, ὁ οὕτω ἀναγόμενος εἰς ἐλαχίστας διαστάσεις, φαίνεται νὰ κερδίσῃ εἰς ἑντάσιν ὅ,τι χάνει εἰς ἔκτασιν. Εἰς τὴν πραγματικότητα, πρόκειται περὶ ἐντάσεως προσωρινῆς, παραβλητῆς πρὸς τὴν λάμπιν μιᾶς *noua*, καὶ ἡ ὁποία ὁσονοῦπω φθάνει εἰς βαθμὸν μηδενισμοῦ σχεδὸν ἀπόλυτον. Ἀντιθέτως πάλιν, κατὰ τὴν διαδικασίαν αὐτὴν, ἡ συνείδησις ἐλευθεροῦται ἀπὸ τὴν παντοίων μορφῶν ὑπαρξιακὴν δουλείαν ἢ ὁποία τὴν συνέδεε μέχρι τοῦδε πρὸς τὴν χωρικὴν ἀντικειμενικότητα, διὰ νὰ ἐπιβεβαιώσῃ ἑαυτὴν ὡς συνειδησιν καθαράν. Ὁ κατὰ τὴν τοιαύτην διαδικασίαν πρὸς ἀποκάθαρσιν καὶ ἀπομόνωσιν σημαντικώτερος σταθμὸς ἐντοπίζεται εἰς τὴν τάσιν πρὸς ἐγκλεισμόν, ἥτοι εἰς τὴν τάσιν πρὸς συνειδητὴν ἐλάττωσιν τῶν διαστάσεων τοῦ ἀμέσου περιβάλλοντος τῆς ὑπάρξεως. Ἡ συνείδησις φθάνει μέχρις ἐκεῖ μέσῳ μιᾶς κοπώσεως καὶ ἐνὸς κόρου χωρικῶν ὁλονὲν αὐξανομένων, ὁλονὲν περισσότερον προφανῶν, ὡς καὶ μέσῳ ἀγχώδους φόβου τοῦ ἀγνώστου, ἥτοι τοῦ ἀπείρου¹. Ὁ φόβος οὗτος λαμβάνει συχνὰ τὴν συμασίαν μιᾶς φυγῆς τῆς συνειδήσεως ἐνώπιον ποιητικῶν ἢ ἄλλων συμβόλων τοῦ ἀπείρου ἐκείνου, ὡς εἶναι τὸ σύμβολον τοῦ οὐρανοῦ κυανοῦ λ.χ., ἀντιτιθέμενον πρὸς τὸ σύμβολον τῆς μητρικῆς ἀγκάλης - καταφυγίου, καὶ ὑλοποιούμενον διὰ τοῦ περιωρισμένου χώρου τοῦ καθορίζοντος τὴν κατοικίαν, τὴν « στέγην », τὴν « γωνίαν »². Εἰς τὴν ὑπ' αὐτῶν παρεχομένην προστασίαν προστρέχει συχνὰ ὁ ποιητής:

*Ὅμιχλες..., ξεχειλίστε τίς μονότονές σας στάχτες
κι ὀρθώστε μιὰ μεγάλη σιωπηλὴ ὄροφῇ!*³

1. Πβ. Claudel, *La maison fermée*, Cinq grandes odes :

*Ἔτσι, ὁ οὐρανὸς δὲν τρομάζει πιά μ' ἐμᾶς,
ξέροντας πῶς, ὅσο μακριὰ κι ἂν ἀπλώνεται,
τὸ μέτρο Σου δὲν ἀποουσιάζει.*

Πβ. S. Prudhomme, *Le Zenith*: (στὸ ἀνθρώπινο σῶμα) *χρειάζεται ὀρί-
ζοντας ἀπτός.*

2. Ἐπὶ τῶν δυνατοτήτων μιᾶς φαινομενολογικῆς ἐρμηνείας τῶν θεμάτων τούτων, πβ. G. Bachelard, *La poétique de la rêverie*.

3. Mallarmé, *L'azur*.

Ὁ ἐγκλεισμός συνεπάγεται, ἐπὶ πλέον, θυμικὴν τονικότητα σύμφωναν πρὸς τὸ συναίσθημα ἀσφαλείας, μολονότι, ἀλλαχόθεν, ἀναγνωρίζεται ὅτι τοιαύτη ἀπομόνωσις, ἐκουσία ἢ ἀκουσία, χωρίζει τὴν συνείδησιν ἀπὸ τὰς ὑπαρξιακὰς τῆς προεκτάσεις, συνεπῶς ἀπὸ αὐτὴν ταύτην τὴν ζωὴν:

*Ὁ οὐρανὸς εἶναι πάνω ἀπὸ τὴ στέγη,
τόσο γαλάζιος, τόσο ἡσυχος!...
... Ἐκεῖ εἶν' ἡ ζωή...¹.*

Ἐντὸς τοῦ τομέως αὐτοῦ, ὅπου αἱ διαστάσεις περιορίζονται εἰς τὸ ἐλάχιστον, ἡ συνείδησις κινεῖται μετὰ δυσκολίας, οὕσα ἀκριβῶς τοῦ λοιποῦ συνείδησις τῆς ἀρνήσεως τῶν ζωτικῶν δυνατοτήτων τῆς ὑπάρξεως, ὥς καὶ συνείδησις τῆς ὁρμῆς τὴν ὁποίαν αὐτὴ αὕτη προσδιορίζει εἰς ἑαυτήν. Ἡ αὐλοποιήσις τῆς τὴν ἐλευθερώνει ἀπὸ πᾶσαν δουλείαν τοῦ αἰσθητοῦ, ἐνῶ συγχρόνως τὴν ἐμποδίζει ν' ἀξιοποιήσῃ τὰς ἐν λόγῳ δυνατότητας:

*Τάφος ἡ ψυχὴ μου, πού, κακὸς κοινοβότης,
τὸν περικρέχω καὶ τὸν κατοικῶ ἀπὸ τὴν αἰωνιότητα.
Ἀπαίσιο μοναστήρι. Τίποτα τοὺς τοίχους τὸν δὲν ὁμορφαίνει².*

Ἐχομεν ἐδῶ νὰ κάμωμεν μὲ μίαν τυπικὴν περίπτωσιν χωρικῆς ἀποξενώσεως καὶ ἐγκαταλείψεως τῶν δικαιωμάτων καὶ τῶν προνομίων πού ὁ χώρος παρέχει εἰς τὴν ὑπαρξιν. Ἡ ἐγκατάλειψις αὕτη ἀπορρέει ἐξ ἴσου ἀπὸ μίαν ἀρνησιν τῆς χρονικῆς ἐπικαιρότητος:

*Ψυχὴ πὸν μόνο παρελθὸν προσβλέπει, κατοικεῖ
στὸν πύργο του καὶ μέσ' στὰ περασμένα³.*

Ὁ ποιητὴς ἀρέσκεται νὰ ζῇ εἰς τὸν ἐλεφάντινον πύργον του, καταφύγιον καὶ φυλακὴν συγχρόνως. Ψηλαφεῖ ἐντὸς του καὶ ἀνακαλύπτει θησαυροὺς ἀνεξαντλήτους. Προβαίνων ὅμως, ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρόν, εἰς ἐκτίμησιν τῆς ρεμβικῆς του δραστηριότητος, διαπιστώνει μέχρι ποίου σημείου αὕτη τὸν ἐμποδίζει νὰ ἀξιοποιήσῃ τὰς ἀπείρους δυνατότητας τῆς ὑπάρξεώς του, κατὰ τὴν ἐπαφὴν τῆς πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, ἥτοι πρὸς τὴν χωρικότητα τῆς ὁποίας ἐξ ἄλλου ὑποκριτικῶς θρηνεῖ τὴν ἀπουσίαν. Τὸ σύμβολον τοῦ τοίχου λαμβάνει, εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτήν, ἀξιόλογον σημασίαν. Ὁ ἐγκλεισμός

1. Verlaine, Sagesse... Ἡ σύγχρονος ἀρχιτεκτονικὴ ἐπανερχεται ἐπὶ τοῦ προβλήματος διὰ ν' ἀναζητήσῃ ἓνα ἀντικειμενικὸν συμβιβασμὸν μεταξὺ τῶν δύο τούτων τάσεων, πραγματοποιοῦσα χωρικὸν τι συνεχές, ὅπου ὁ ἐσωτερικὸς καὶ ὁ ἐξωτερικὸς χώρος προσδιορίζονται κατὰ τὸ δυνατόν ὀλιγώτερον. Πβ. καὶ ἀνωτ., σελ. 318 - 319.

2. Baudelaire, Le mauvais moine.

3. Th. Gautier, Le souper des armures, Emaux et Camées.

δὲν εἶναι ἀρχῇθεν ὀριστικὸς. Ὁ τοῖχος δὲν εἶναι ἀπλοῦν χώρισμα προσδεν-
τικῶς ὑψούμενον, ἀλλ' ἐντεινόμενη ἀντικειμενικὴ ἀρνησις, ὅλον ἐν περισσό-
τερον ἀδυσώπητος καὶ ἀπάνθρωπος:

Κάθε μέρα, τὸ τοπίο τοῦ περιπάτου μου εἶν' ἓνας τοῖχος.

Ὑπάρχει πάντα ἓνας τοῖχος δεξιὰ μου...

Ἀριστερά μου, ἢ πόλη κ' οἱ μεγάλες λεωφόροι ποὺ ξεκινοῦν

[γιά τὴ γῆν ὁλάκερη.

Δεξιὰ μου ὅμως ὑπάρχει ἓνας τοῖχος...

Χρειαζέται νὰ ἐκλέξωμεν τὴν ζωὴν ἐφ' ὅσον εἶναι εἰσέτι καιρὸς: ὁ τοί-
χος ἀνέρχεται ἀκαταπαύστως πανταχόθεν, τὰ ἀνοίγματα ποὺ ἀφέθησαν δίκην
δυνατοτήτων διαφυγῆς κλείονται ταχέως:

Μάταια προσπάθησα νὰ ἐπιχειρήσω μιὰ μικρὴ ἀναγνώριση.

Ὅ,τι συνάντησα, ἦταν ἓνας τοῖχος¹.

Ἐντὸς ὀλίγου θὰ εἶναι ἀργὰ διὰ νὰ ὑποστηρίξωμεν ὅτι οἱ ἄλλοι μᾶς
ἐκλείσαν ἀνεπαισθήτως «ἀπὸ τὸν κόσμον ἔξω»². Θὰ εἶναι δύσκολον νὰ
ἀρνηθῶμεν τὸ ποσοστὸν τῆς ἰδικῆς μας εὐθύνης. Ὁ τοῖχος ἀνεγείρεται χάρις
εἰς τὴν ὑποχρεωτικότητά μας, ἂν μὴ χάρις εἰς τὴν ἀνομολόγητον συναίνε-
σίν μας. Ἡ ἐπιθυμία διὰ χώρον συμπιέζεται ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν ἀποχωρο-
ποιήσεως τῆς ὑπάρξεώς μας. Ἡ «κακὴ συνειδησίς» μας θὰ ἀνέυρῃ μύρια
τεχνάσματα διὰ νὰ «διαμαρτυρηθῇ» κατὰ τοῦ ἐγκλεισμοῦ τούτου. Πιθα-
νώτατα ὅμως οὐδέποτε θὰ προβῶμεν εἰς τὸ ἀποφασιστικὸν βῆμα τὸ ὁποῖον
θὰ ἐπιτρέψῃ εἰς ἡμᾶς νὰ ἐπανενταχθῶμεν εἰς τὸν ἐξωτερικὸν χώρον, εἰς τὴν
ζωὴν, ἐγκαταλείποντες τὸ ὥς ἄνω, στερούμενον διαστάσεων, «σημεῖον»
ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔχομεν ἐλευθέρως τοποθετήσει ἡμᾶς αὐτοὺς³, ὅπως αἱ
θυγατέρες τῆς Ὁρλαμούνδης αἱ ἐπιθυμοῦσαι νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν ζωὴν
των ὡς ἐγκλείστων, καὶ αἱ ὁποῖαι:

...βλέπουν ἀπὸ τὶς χαραμάδες τὸν Ὁκεανό,

φοβοῦνται μὴν πεθάνουν,

καὶ τὴν κλειστὴν πόρτα χτυποῦν,

νὰ τὴν ἀνοίξουν μὴ τολμῶντας⁴.

1. Claudel, Le Christ roi, Visages radieux.

2. Πβ. Καβάφη, Τεῖχος.

3. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν, ὁ συμβολισμὸς τῆς ἐνσαρκώσεως δύναται καὶ αὐτὸς
νὰ ἔχῃ προέκτασιν ἐν χώρῳ. Πβ. Claudel, Chemin de la Croix, XIe Station,
Corona benignitatis anni Dei:

Αἰώνιε Υἱέ, ποὺ μόνο σου ὄριο ἔχεις τὴν ἀπεραντοσύνη Σου,

Νά τοις λοιπὸν, μαζί μας, ὁ στενὸς αὐτὸς τόπος ποὺ ἀναζήτησες.

4. Maeterlinck, Vieilles chansons, IV.

Βεβαίως, ἀπαξ ἐκφύγωμεν ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ ἐγκλεισμοῦ, λαμβάνομεν ἐκ νέου συνείδησιν τῆς ζωτικῆς μας ἐλευθερίας:

...εἴμ' ἐλεύθερος!.. ἀφοῦ τοῦλάχιστον ἐγὼ βρίσκομ' ἀπ' ἐξω¹.

Πρέπει πάντως νὰ ἔχωμεν τὸ θάρρος ν' ἀποδεχώμεθα ἐξ ἴσου τὴν ἐλευθερίαν τὴν κτηθεῖσαν χάρις εἰς τὴν ὑποταγὴν τῶν χωρικῶν ἀπαιτήσεων εἰς τὴν πνευματικὴν αὐτονομίαν τῆς συνειδήσεως τοῦ εἶναι ἡμῶν.

Ἡ ἀνωτέρω διαγραφεῖσα διαλεκτικὴ ἐπιτρέπει νὰ συλλάβωμεν τὴν ἰσορροπίαν, ἡ ὁποία εἶναι ἀναγκαία διὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐν τῷ χώρῳ υπάρξεως, καὶ ἡ ὁποία ἐξασφαλίζεται ὑπὸ τῆς διηνεκοῦς σχέσεως τῆς διαπιστομένης μεταξὺ τῶν θεικῶν καὶ ἀρνητικῶν χωρικῶν τάσεων τῆς υπάρξεως, τῆς ὁποίας ὁ δυναμισμός, ὅπως καὶ αὐτὸς ὁ δυναμισμὸς τοῦ χώρου, δὲν ἀμφισβητεῖται. Ἡ «παθητικότης» τοῦ τελευταίου τούτου ὑπεγραμμίσθη ἤδη. Πρόκειται ὅμως, ὡς ἐτονάσαμεν, περὶ παθητικότητος *τελεολογικῆς* συμβαλλούσης εἰς τὴν ἀρμονικὴν ἀνάπτυξιν τῆς συναρτήσεως χώρου-συνειδήσεως. Διὰ τινος συνοπτικοῦ πίνακος τῶν ὄρων ὑπὸ τοὺς ὁποίους ἡ διαλεκτικὴ αὕτη διακριβοῦται, εἶναι δυνατόν νὰ δειχθῇ ὅτι ἡ συνάρτησις αὕτη εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, *ἀνυσματική*, ὅτι δηλαδὴ σχηματίζεται ἀπὸ τάσεις ἐχούσας σαφῆ φορὰν, καὶ νὰ καταστῇ φανερόν μέχρι ποίου σημείου ὁ χώρος εἶναι ἀναποδράστως προωρισμένος νὰ βαθεύσῃ, καὶ δὴ παίζων, εἰς ἀμφοτέρους τὰς περιπτώσεις ὅλον, ἐπιτρέποντα εἰς τὴν συνείδησιν νὰ καταστῇ συνείδησις ἐαυτῆς, ἀφοῦ πρῶτον γίνῃ συνείδησις τοῦ χωρικοῦ της περιβάλλοντος, ἥτοι ἀφοῦ πρῶτον ἀρνηθῇ τὸ μερίδιόν της εἰς αἰσθητὰς ἐμπειρίας προκειμένου νὰ ἐμπλουτισθῇ δι' ἐσωτερικῶν τοιούτων. Ἡ εἰδοποιὸς ὑπόστασις τοῦ χώρου ἀντανακλᾷ, ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει, τὴν μέσῳ τῆς ἰδίας αὐτοῦ συνειδήσεως ἐκδηλουμένην δραστηριότητα τοῦ ὄντος.

Τὰ ποιητικὰ παραδείγματα τὰ ὁποῖα ἀνωτέρω προσεκομίσαμεν μᾶς ἐβοήθησαν νὰ προσδιορίσωμεν τοὺς ὅρους ὑπὸ τοὺς ὁποίους καθίσταται κατάδηλον ὅτι ὁ χώρος δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς στατικὴ ὄντοτης, ἀκίνητος καὶ ἀναλλοίωτος, ἀλλὰ μᾶλλον ὡς συνάρτησις ὀρισμένων τάσεων σχετικῶν πρὸς τὴν συνειδητοποίησιν τῆς χωρικῆς πραγματικότητος τῆς υπάρ-

1.

ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

ΕΠΕΚΤΑΣΙΣ ΕΝ ΧΩΡῳ		ΣΥΜΠΥΚΝΩΣΙΣ ΤΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΕΩΣ	
Ὑπαρξιακὴ ἐπιβεβαίωσις τῆς συνειδήσεως	Μηδενισμός τοῦ χώρου δι' ἀναλώσεως	Μηδενισμός τοῦ χώρου δι' ἀρνήσεως	Ὄντολογικὸς καθαρισμός τῆς συνειδήσεως

ξεως. Εἶναι ἀδύνατον ν' ἀναφερθῶμεν εἰς τὰς ιδιότητας τοῦ χώρου, χωρὶς νὰ ὑπολογίσωμεν αὐτὴν ταύτην τὴν συνειδήσιν, ἐν ᾧ καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὁποίας ὑφίστανται αἱ ιδιότητες αὗται. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ δικτύου ποιοτικῶν σχέσεων τὰς ὁποίας προσδιορίζει ἡ ἐν λόγῳ ὑπαρξιακὴ συνάρτησις, τὸ κυρίως εἰπεῖν ἐνεργητικὸν στοιχεῖον εἶναι ἡ συνειδήσις, ἐνῶ ὁ χῶρος δύναται νὰ λογισθῇ ὡς στοιχεῖον « παθητικόν », τονιζομένου ὅτι πρόκειται ἐνταῦθα περὶ πλαστικότητος μᾶλλον ἢ περὶ πλήρους παθητικότητος δυναμένης νὰ συγκριθῇ πρὸς μίαν ἀδράνειαν, πλαστικότητος δι' ἧς ὁ δυναμισμὸς τοῦ χώρου ἀξιοποιεῖται καλύτερον ὑπὸ τῆς συνειδήσεως, τιθέμενος εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῆς. Ὁ χῶρος τρέφει τὴν συνειδήσιν. Ὑπάρχει λοιπὸν μία *τελικότης* τοῦ χώρου, διευκολύνουσα τὴν προσαρμογὴν αὐτοῦ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς συνειδήσεως. Διὰ τῆς διαδικασίας ταύτης ὁ χῶρος, ἐν τῷ συνόλῳ του, ὁλοκληροῦται ὑπαρξιακῶς λαμβάνων σημασίαν σχετικὴν πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ὑπαρξιν, πρᾶγμα ποὺ ἐπιτρέπει τὴν θεώρησιν τοῦ χωρικοῦ κόσμου ὡς ἐπιβεβαιουῦντος ἑαυτὸν δίκην συνεχοῦς πεδίου ἐντὸς τοῦ ὁποίου τὰ δομικὰ θεμέλια τῆς συνειδήσεως εὐρίσκουν μίαν ἀκριβῆ ἔκφρασιν, καὶ ὡς συντελοῦντος εἰς τὴν « χωροποίησιν » τῆς νοήσεως κατὰ τὰς ἐκδηλώσεις τῆς δυναμικότητός της.

Ἀντιστρόφως, ἐπὶ τοῦ πεδίου « κατηγοριοποιήσεως » τοῦ χώρου, ἡ ἐπίδρασις τῶν διαφόρων ψυχο-βιολογικῶν παραγόντων εἶναι ἀναντίρροτος κατὰ τὴν ἀναγωγὴν τοῦ χωρικοῦ περιβάλλοντος εἰς τὴν συνειδήσιν. Ἀπὸ τὸν δυναμισμὸν τῆς συνειδήσεως μεταβαίνομεν οὕτω ἐπὶ τὸν δυναμισμὸν τοῦ χώρου, ἐξαρτῶμενον ἀπὸ τὸν πρῶτον καὶ ἀποβαίνοντα ἀντικειμενικὴν προέκτασιν τῶν κατευθυντηρίων ὠθήσεων τῆς χωρικῆς μας ὑπαρξιακῆς παρουσίας. Ταύτης ἡ προθετικότης διακριβοῦται μέσῳ συστήματος χωροκαιρικῶν κατηγοριῶν ἐπικαλύπτοντος τὸ σύστημα τῶν καθαρῶν χωρικῶν τοιούτων. Καιριοποίησης τοῦ χώρου εἶναι ὁ γνωσιολογικὸς τρόπος καθ' ὃν ἡ συνειδητὴ ὑπαρξις ἰδιοποιεῖται τὸν ἀντικειμενικὸν χῶρον, ἐπικαιροποιούσα τὸ ἀνεπίκαιρον, διὰ νὰ προσδῶσθαι εἰς τὸ χωρικὸν μηδαμινὸν σημασίαν νέαν, σχετιζομένην μὲ τὴν ἐν αὐτῷ ἀνθρωπίνην παρουσίαν, πραγματικὴν ἢ προθεσιακὴν, πλὴν ὁποσδήποτε ἐλευθέραν. Ἀφ' ἑτέρου, ἡ αἰσθητικὴ ἢ πρακτικὴ δργάνωσις τοῦ χώρου προκύπτει ἀπὸ τὴν δραστηριότητα τῆς συνειδήσεως ἣτις ἀποβλέπει εἰς τὸν προσδιορισμὸν χωρικῶν ἀξιῶν συμφῶνων πρὸς τὴν φύσιν της καὶ πρὸς τὰς πνευματικὰς ἢ πρὸς τὰς ζωτικὰς της ἐμπειρίας, δημιουργοῦσα, εἰς ἑκατέραν τῶν περιπτώσεων, εἰδικὰς ἐπεκτάσεις τοῦ ὄντος εἰς περιοχὰς ὑπ' αὐτῆς ἀφομοιουμένας. Τέλος, ἡ διαλεκτικὴ τοῦ χώρου καὶ τῆς συνειδήσεως, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνεφέρθημεν ἐν λεπτομερείαις, φωτίζει μὲ νέον φῶς τὴν ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσαν ἀποψιν καθ' ἣν χῶρος καὶ συνειδήσις οὐδόλως ἀποτελοῦν « ἐν τῇ πράξει » διακεκριμένας πραγματικότητας. Ἐάν πως μηδενίζεται ἡ μία ἐξ αὐτῶν, τοῦτο συμβαίνει λόγῳ τῆς ἀπορροφῆσεως

της ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως. Ἐὰν ἄλλως, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν ἔντασιν τῆς ὑπάρξεως, ἀδιανόητον ἐκτὸς μιᾶς χωρικῆς περιοχῆς. Ὡς ἐκ τοῦτου, ἐπιτρέπεται νὰ εἰπωμεν ὅτι ὁ μηδενιζόμενος χώρος ἐπιβιοῖ ἐντὸς τῆς συνειδήσεως χάρις εἰς τὴν προηγουμένως θεμελιωθεῖσαν σύνδεσιν τοῦ ὄντος πρὸς τὸν κόσμον.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ